

A JUHÁSZ GYULA-SZÓTÁR SZERKESZTÉSI FORGATÓKÖNYVE

Írta: BENKŐ LÁSZLÓ

1. A Juhász Gyula-szótárnak (JuSz) első és akkor még csak nagy vonalaiban körvonalazott tervezetét 1957-ben tettem közzé. [1] A szótár készítése közben felmerült elméleti és gyakorlati kérdések tisztázatlansága, közvetlen és közvetett tanulságai és gondjai nemcsak a szócikkek felépítési rendjének ismételt revízióját tették szükségessé, [2] hanem egy sor olyan elvi kérdés megoldását vagy legalábbis lexikográfiai szempontból történő újra fogalmazását és precizírozását követelték meg, amelyek részint a lexikográfiával szemben napjainkban támasztott társadalmi igények, részint az írói szótár specifikus műfaji sajátosságai következtében merültek fel. Ezekből a különböző jellegű és sokféle ágazó, illetőleg sokféle forrásból táplálkozó, de az írói szótár szerkesztése során egy mederbe futó feladatokból alakult ki az a műfaj, amelyet lexikográfiai forgatókönyvnek nevezhetnénk. [3]

1.1. E munka célja — a lehetőség szerint — pontos algoritmikus szabályokba foglalása mindazoknak a megoldandó feladatoknak, amelyek elsősorban a JuSz — mutatis mutandis minden írói szótár — szerkesztése során felmerülnek. Az itt szereplő kérdések egy része azonos az általános szótár szerkesztésében, különösen az értelmező típusú szótárak szerkesztésében megoldandó feladatokkal. Hiszen az írói szótár az értelmező típusú egy nyelvű szótárak nagyobb családjába tartozik, legalábbis abban a fejlettebb formájában, amely az írói szótárak bizonyos típusára jellemző. [4]

A legrészletesebb s a JuSz forgatókönyvéhez legközelebb álló ilyen munka „A szótárírás elmélete és gyakorlata” (Szótlr) [5]. Erre tehát igen gyakran hivatkozom, több részletben beosztását is követem. De elsősorban azokra a különbségekre utalok, illetőleg térek ki, amelyek az általános szótár és az írói szótár műfaji sajátosságainak eltéréseiből következnek. Részletesen csak az ilyen kérdésekkel foglalkozom.

2. A JuSz tárgya, célja.

2.1. A JuSz Juhász Gyula költői nyelvének szótári feldolgozását tartalmazza. Egészen pontosan a költői szókészletnek azt a csaknem teljes anyagát (kerekén 12 000 szót), amely a kritikai kiadás három kötetében levő 1373 versből tevődik össze. [6] A JuSz tehát szorosabb értelemben véve költői szótár. (Hogy ilyen, azt — többek között — külső körülmények: Juhász Gyula prózai műveinek összegyűjtetlensége, illetőleg e művek kiadásának késlekedése okozta.) A kritikai kiadásból hiányzó néhány vers szóanyaga, illetőleg szóelőfordulása azért nem szerepel a szótárban, mert az írói szótár egyik sajátos feladata, hogy valamilyen pontosan körülhatárolható, előzetesen kijelölt korpusz tükrözője legyen. [7] Tehát a költő szókészletére, a magyar költői szókincsre általában (vagy valamilyen meghatározott vonatkozásban) vagy akár az egységes nemzeti nyelv szótári szóanyagára támasz-

codó bármilyen további kutatás számára hasznosabb támpontot, biztosabb és gyakorlatilag sokkal könnyebben kezelhető egészlet nyújt egy ilyen korpusz szókincsét feldolgozó szótár, mintha a teljességi igénynek abszolút értelemben amúgy sem megvalósítható követelményét hajszolva, néhány címszóval vagy néhány idézettel megnőtt, de bizonytalan határú vagy az egybevetést gátló, nehezítő szövegekre támaszkodna. [8]

Hasonló megfontolásból nem szerepel a JuSz címszavai közt a variánsokból származó szóanyag sem. A címszók variánsokban található szinonimáinak a feltűntetése kétségkívül növelné a szótár értékét stilisztikai, esetleg egyéb szempontból is. Ámde az ilyen természetű eltérések a variánsoknak csak egy töredék részét adják, sokkal gyakoribbak a tartalmi, nem egy szóra vonatkozó változtatások. Mindezek beilleszthetők a szövegiadás jegyzetapparátusába (s Juhász Gyula költői műveinek kritikai kiadásában a szerkesztők gondos munkája következtében jól és könnyen áttekinthetők), de nem vagy csak nagyon körülményesen volnának beiktathatók a szótárba s jó részük természeténél fogva nem is tartoznék oda. Az írói szótár szerkesztőjének, mint minden új műfajban dolgozó munkásnak, (alább látni fogjuk) a feltornyosuló dilemmák sok-sok kásahegyén kell magát átrágnia keresve a határt jelölő, egzakt pontokat. (Ha a címszók variánsokban előforduló szinonimáit akar-nánk számbavenni, minduntalan ilyen kételyek bukkannának elénk, mint ezek a taláalomra felütött egyetlen versből vett példák: *rítt a gyászod — rikattad bánatod*, *Halálra bágyadt szomjas lelkedet — Halálra szomjas bágyadt lelkedet, vágyón néztél a csöbe — néztél a barna csöbe* stb. [9] Csak nagyon gondosan elemző (de eredményében kétes értékű) tanulmány alapján volna eldönthető, hogy mi kerüljön a variánsokból egy-egy címszóhoz. Ha pedig a variánszövegeket egyszerűen feldolgoznánk a szótárban, felhasználásukról, illetőleg módosításukról csak hézagos és nehezen áttekinthető képet kapnánk.

2.2. Ha szótári szerkesztő munkám Juhász Gyula költői szóanyagának — akárha szövegkörnyezettel történő — ábécérendbe szedésére korlátozódnék, nem nyújtana többet a régi típusú (bár ma is gyakori) ún. konkordancia-szótáraknál. [10] Az ilyen szótár fontos segédlet bizonyos kutatási célokra, de használati köre, jelentősége erősen korlátozott, önálló értéke nincs. Felfogásom szerint az írói szótárnak ennél sokkal igényesebb feladatokat kell megoldania. [11] Elsősorban értelmeznie kell a címszókat, továbbá bemutatni a címszó felhasználását (természetesen szövegkörnyezetben) és minősíteni, mégpedig grammatikai (közelebb-ről szófaji, szóalaktani és mondattani) szempontból, s minthogy az írói szótár elsőrendűen stilisztikai szótár, stilisztikai szempontból is. Ezek a minősítések természetesen a lexikográfiai lehetőségekhez igazolódnak és kötöttek.

3. A címszó.

3.1. A JuSz előbb megjelölt célja szerint a szótár címszavait képezik mindazok a szók, amelyek a feldolgozott kritikai kiadás verseiben benne vannak — tekintet nélkül arra, hogy köztük tulajdonnév, idegen szó, szórövidítés (illetőleg rövidítés-sel jelzett szó) stb. van. Címszóanyagában tehát a JuSz abszolút módon teljes.

E látszólag egyszerű tétel megvalósítása azonban több részletkérdés tisztázását kívánja meg. Meg kell állapítanunk, hogy milyen alapon különböztetjük meg, illetőleg azonosítjuk az egyes szókat, szóalakváltozatokat. Legegyszerűbbnek látszik a formális, alaki szempontok szerinti osztályozás, vagyis az az elv, hogy minden ragtalan szóalak külön címszó. (Ragtalan szóalaknak tekintve a névszóknak egyes számú, ún. alanyesetét, az igéknek az alanyi ragozás kijelentő mód jelen idő egyes

szám harmadik személy szerinti alakját.) Ezen az alapon kétségkívül tisztázódnék, hogy a *szó: szavak* egy címszó (ti. *szó*). Ugyanígy a *vagyok:van* (címszó: *van*). De egy címszó alá kerülnének az *én, nekem, tölem*, sőt a *mi, bennünket* stb. szóalakok is (címszó: *én*). Ugyancsak egy címszó lenne a *szív* ige és főnév, a *bár* főnév és kötőszó stb., vagyis az összes homonimák, s ez nagyon zavaró volna. Tehát a formális elvet nem lehet egyedüli osztályozó alapnak tekinteni az írói szótárban sem, de következetesen érvényesíteni sem lehetne bizonyos esetekben. Egyes toldalékos szóalakok tudvalevően elkülönülnek, vagy az alapszó nem fordul elő a feldolgozott költői nyelvben, esetleg nem él az általános nyelvhasználatban sem (*békén, nagyon, nó-tázva; sívó*). A címszó kérdését tehát több oldalról kell megvizsgálni.

3.2. A szóhatár (szószerkezet vagy összetett szó) kérdésében fő szempont a költői írásmód. Ami Juhász Gyula szerint egy szó, az a szótárban is címszó pl. *aszondják* (a helyesírási vonatkozásokat l. alább). Nehezebb kérdés a különírás minősítése olyan esetekben, mint pl. *őszi rózsza*. Végső soron itt is a költői nyelvhasználat (írásmód) a döntő, de a jelentés szempontjait is figyelembe véve, ilyenkor mindig utalás történik a helyes írásmódra is (főleg akkor, ha — mint az *őszi rózsza* esetében — a költői írásmód következetlen). Tehát *őszirózsza* egy címszó, *őszi, rózsza* külön-külön címszók utalással így: vö. *őszirózsza*. Tehát itt is igazodtam a költői írásmódhoz, mert az *őszirózsza* vagy *őszi rózsza* egyaránt lehetséges, illetőleg a kettő között stilisztikai értékkülönbség adódhat, tehát a kétféle írásmód költői szándék-ból is fakadhat. Ha azonban a különírt szók (szóelemek) sem jelentésben, sem stilisztikai értékben nem térnek el a (mai helyesírás szerint) egybeírt szóalaktól, tehát nyilvánvalóan a (korabeli) helyesírási ingadozás, esetleg nyomdai felületesség következményeként jöttek létre, akkor csak zavaró volna a külön címszók közé sorolás. Ilyenkor tehát két szó kerül a címsorba, vagyis a címszó után zárójelben = jellel jelölöm a helyes írásmódot: *kapás növény* (=kapásnövény). Ha egy szóalak helyesen egybeírással és helytelenül különírással is előfordul, a helyes szóalak mellett címszóként szerepel a különírásos (helytelen) forma is, de zárójelben: *ami~(a mi)*.

Összetett szónak, tehát egy szónak tekintem a kötőjeles írású szókat is (*Mozart-szonáta*).

3.3. A *csend~csönd, fel~föl* stb. változatoknak Juhász Gyula nyelvében jelentős szerepük van. [12] Ezért — mint az ÉrtSz-ban is — külön címszóként fordul elő mindkét változat, de a JuSz-ban a ritkább *e-ző* változat az utaló címszó.

Ugyanígy külön címszó a *lányszív~ledányszív*-féle minden egyes alakváltozat. (Természetesen az ilyen alakváltozatok közül is az egyik, a ritkábbik csak utaló címszó.) Látszólagos kivétel az olyan eset, amelyikben a két alakváltozat egyetlen fonémaeltérése a szó belsejében jelentkezik (a jelentés teljes azonossága mellett) úgy, hogy a két címszó (az utaló és a szócikkkel rendelkező) amúgy is közvetlenül egymás után következne a betűrend szerinti sorrendben. Ilyenkor — helymegtakarítás céljából — elhagytam az utaló címszót, s mindkét alakváltozat egymás mellett áll a címsorban, köztük ~ jellel.) Ilyenek elsősorban a következőketlen írásmódból származó változatok: (*Atlas~Atlasz, továbbá alszik~aluszik* stb.)

3.4. A magyar szótári gyakorlatban általában külön címszóként szerepelnek a származékszók, tehát a képzővel bíró szóalakok; *ír, írás, iratkozik; város, városi, városias* megannyi külön címszó. De nem külön címszó az ÉrtSz-ban az igék főnévi és legtöbbször a határozói, ritkábban a melléknévi igenévképzős alakja. (Tehát pl. a *nő* ige mellett nincs *nőni, nőve, nővő, nőtt* címszó.) Csakhogy ezt az elvet nem lehet következetesen alkalmazni (nem alkalmazza következetesen az ÉrtSz sem). Nem pedig azért, mert a melléknévi igenév gyakran önállósul vagy főnévvé, vagy melléknévvé, vagy mind a kettővé, esetleg az alapige nem fordul elő Juhász Gyulánál,

vagy nem is él a nyelvhasználatban stb. Ezért, valamint a jelentésbeli árnyalások, nyelvtani felhasználások, stilisztikai szerep stb. kidomborítása céljából helyesebbnek látszott, ha az ige szócikkében következetesen csak a főnévi és a határozói igenevet hagyom meg, a melléknévi igenevet — mind a folyamatos, mind a befejezett történést — mindenkor külön címszóba sorolom. A határozói igénév csak akkor kap külön címszót, ha jelentésében elkülönül az alapszótól (*lopva* 'titkon').

3.5. Egyes esetekben kikövetkeztetett, bizonytalan a címszó alakja. (A bizonytalan szóalakot, szóelemet zárójel jelzi.): *álmodoz(ik)*.

3.6. Mint az ÉrtSz-ban, a JuSz-ban sem kap külön címszót az igék *-hat -het* képzős alakja.

Utaló címszóként szerepel azonban (a mai magyar nyelvben már nem használatos) *lőn* alak mint régiségénél fogva elkülönülő szóalakváltozat.

3.7. A személyes névmás alakjai közül külön címszó lesz minden olyan ragos alak, amelynek töve nem azonos a ragtalan alanyesetbeli szótóval (*én, nekem, tőlem, mi, bennünket* stb.). Ugyanígy szerepelnek a többi különböző névmási alakok, valamint a személyragos határozószók.

3.8. Szókapcsolat (szó szerkezet), tehát több szó nincs a címszók között még akkor sem, ha a szerkezeti tagok valamelyike vagy mindegyike nem fordul elő sem önállóan, sem más összefüggésben (*Sant Elmo tüze, attikai só*). Az ilyen megmerevedett szerkezetek mint lexikai egységek [13] értelmezése a szerkezeti alaptag szócikkében történik. A szerkezeti detemináns(ok) utaló címszók maradnak (vö. az értelmezésről szóló fejezeteket).

3.8.1. Ezt az elvet csak látszólag keresztezi néhány olyan eset, amelyben a mai magyar nyelv (helyesírás) szerinti írásmódtól eltérően különírva fordul elő két szó (ma összetett szó elő- és utótagja) pl. *szembe jön*. Minthogy a JuSz nyelvművelő és normatív célokat is követ, nem hagyhatja figyelmen kívül a mai magyar nyelv szempontjait. Ilyen esetben tehát kettős követelmény hárul a szótárra. Az írói írásmód tiszteletben tartása érvényesül abban, hogy a címszóba a költőhöz igazodva (tehát különírva) kerül be a szóban forgó nyelvi jel (és csak utána következik a helyesbítő címszó). A mai magyar nyelv normatív kívánalmainak azáltal teszünk eleget, hogy ez a néhány összetett szó a különírás ellenére egy címszóként kerül a szótárba. Ha nem így járnánk el, megtévesztő volna a címszóanyag, mert a szótárnak az a forgatója, aki a *szembejön ~ szembejő* szó előfordulásait akarná megnézni, azzal a meggyőződéssel tenné le a kötetet, hogy ilyen szó nincs Juhász Gyula költői nyelvén. (Ha — tegyük föl — a *szem* vagy *szembe* szavak szócikkében keresné valaki a *szembejön* összetételt, megtalálhatja néhány címszóval alább ugyanúgy, mint az ÉrtSz-ban. Aki pedig a *jön* szócikkét üti fel ilyen céllal, azt az összetételek felsorolása figyelmezteti, hogy külön ilyen címszó van a szótárban.)

3.9. Nehéz megállapítani és pontosan elhatárolni a nyelvünkben határozószóként is előforduló igekötők szófaji szerepét, tehát azt, hogy az igétől elválasztva használt ilyen szó önálló szó-e vagy sem. (Az egy szófajú, csak igekötőként előforduló morfémák persze nem okoznak ilyen gondot.) A „Nem ront el semmi fergeteg” mondatban az *el* kétségkívül a *ront* ige előtagja. A „Dajkadallal ringat át az éjbe”, „Rohan ki a rétre” mondatokban az *át, ki* egyaránt lehet igekötő vagy határozószó. Az ilyen mondatok a JuSz-ban akkor kapnak külön címszót, ha a kérdéses szók az igétől függetlenül is előfordulhatnak az adott mondatkörnyezetben. Tehát a fenti példák *át, ki* szava önálló címszóként kerül a szótárba, mert így is értelmezhető: *át az éjbe, ki a rétre*.

3.10. A magyar szótári gyakorlat nem tekinti külön szónak az *-ú, -ű* képzős denominális képzésű mellékneveket (*sorsú, minőségű*). (Érthető, hiszen az ilyen szók

többnyire összetételben, szerkezetben fordulnak elő.) A JuSz-ban sem sok az ilyen képzővel ellátott szó, de ha előfordul, külön címszó lesz (*selymű*).

3.11. A melléknevek közép- és felsőfokú alakja az alapfok szócikkében található meg, nem kap külön címszót. Pontosabban csak akkor kerül címszóba, ha a mellék-név alapfoka nem fordul elő: *legsajgóbb*. (A több természetesen nem tekinthető a sok középfokának, hanem külön szónak).

3.12. A tulajdonnevek és idegen szók ugyanúgy külön címszót kapnak a JuSz-ban, mint a közszók. Ha a személyek teljes neve szerepel, a második (harmadik) név utaló címszó lesz pl. *Szomorú Kiss István* névből csak az első (*Szomorú*) tag kap szócikket, *Kiss* és *István* utaló címszók. Ugyanúgy utaló címszót kapnak a több szóból álló idegen nyelvű kifejezések második, harmadik stb. szavai. („Honi soza, ki mal i panz” 2—6. szavai utaló címszóként kerülnek a stb. tárbá.)

3.13. Általában a JuSz a címszók tekintetében is — mint majd a szócikkek felépítésének egyéb vonatkozásaiban — az ÉrtSz-hoz igazodik a magyar szótári rendszer egységének megóvása, illetőleg kialakítása érdekében [14] még akkor is, ha az ÉrtSz eljárása következetlennek látszik (pl. külön címszó nemcsak a *régen*, hanem az *övé*, *övék* stb. is.)

4. A címszók osztályozása.

Az eddigiekből megállapítható, hogy a JuSz-ban előforduló címszók közt bizonyos árnyalati eltérések, illetőleg sajátos megkülönböztetések érvényesülnek.

4.1. Egyszerű címszó: a hozzátartozó szócikk példáiban rendszerint különböző toldalékokkal, egy vagy több jelentésben előforduló szóalakváltozatok alapalakja. Ilyen a legtöbb címszó.

4.2. Utaló címszó, másként szócikk nélküli címszó: ugyanúgy (külön bekezdéssel, vastag betűvel) fordul elő a szótárban, mint az egyszerű címszó, de nincs szócikke, csupán az utalt címszó áll mellette: **csend**: l. *csönd*. Ide tartoznak az alakváltozatok, továbbá a lexikológiai egységekben determinánsként szereplő szók, a személynevek vagy más, több szóból álló tulajdonnevek második, harmadik stb. tagjai, a több szóból álló idézetek második, harmadik stb. szavai.

4.3. Másodlagos vagy alakváltozatot jelölő címszó: a címsorban második (ritkán harmadik vagy további) helyen, a fő címszó után áll (vastag betűvel ~ jellel). Jelezhet írásbeli vagy hangsorbéli eltérést: **szív** ~ (**sziv**) ~ **Szív**; **amen** ~ **Ámen**.

4.4. Helyesbítő címszó: a címszónak a mai helyesírástól eltérő használata esetén. Mindenkor az eredeti írással közölt címszó után áll zárójelben, = jellel, nem vastagbetű: **szundit** (= **szundít**). Elvéve ugyanúgy szerepel a nyelvi helyesbítés is akkor, ha a címszó helyett más alakváltozatot használ a mai irodalmi nyelv: **szürkáll** (= **szürkállik**).

4.5. Feltételezett címszó; pontosabban feltételezett (kikövetkeztetett) szóelemű címszó: **szunnyadoz(ik)** (a feltételezett morféma zárójelben).

5. A címszók sorrendje.

Szigorúan követi az abécérendet. Ezen belül a homonimákat a szófajták szokásos rendjében (az ÉrtSz szerint), illetőleg a gyakoriság szerint sorolom be (pl. *ami*⁽¹⁾ névm., *ami*⁽²⁾ fn 'barát' francia).

6. A címszók szófaji megjelölése.

6.1. Közvetlenül a címszó után történik a szokásos (az ÉrtSz-ban használt) rövidítésekkel. A több szófajú szók jelölése némileg eltér az ÉrtSz gyakorlatától. Gyakori eset ugyanis, hogy a több szófajú szónak Juhász Gyulánál csak egyik szó-faj szerinti felhasználása szerepel. Ezt a szófaj *-ként* ragoz alakja jelzi. Legtöbbször a jelzőként használt melléknévi igenevekkel kapcsolatban találkozunk vele: *mn-ként*, *fn-ként*, esetleg *fn-* és *mn-ként*. (A melléknévi igenév akkor kap *mn* jelzést, tehát akkor tekintem melléknévnek, ha igenévi jellege elhomályosult, a szó elkülönült az alapigétől, vagy az alapige nem szerepel a nyelvhasználatban: *sívó*.)

6.2. A bizonytalan, átmeneti szófaji jellegre a *-szerű* utótag mutat (pl. *hsz* és *ksz* közötti átmenet esetén: *ksz-szerű*).

6.3. Szófaji megkülönböztetésül nem használom a *mondatszó* (msz) kategóriát. A MMNyR. rendszerezése szerint az ideozant szók határozó-, illetőleg módosító szók (de vö. alább a mondatértékű szók szintaktikai minősítését).

6.4. Kiegészítő szófaji jelölként az igék mellett a címsorban tárgyias (*ts*) vagy tárgyatlan (*tn*) jelek állnak, ha az ige határozottan egyik vagy másik csoportba sorolható.

6.5. A főnevek körében új jelölést igényel a tulajdonnév feltüntetése (*tul*). Ha nem személynév, hanem másfajta tulajdonnév a címszó, még további kiegészítő jelölést is kap (*földrajzi*, *történelmi*, *mitológiai* stb.).

6.6. Az idegen szók ugyanúgy megkapják a szófaji jelölést, mint a magyar szók a megfelelő nyelvre való utalással: *breve mn* (latin).

6.7. Az ÉrtSz-nak a főnév, melléknév, számnév, névmások, határozószók mellé illesztett kiegészítő jelölései a JuSz-ban nem szerepelnek.

7. A címszók nyelvi, stilisztikai minősítése.

A címszót a JuSz stilisztikailag több szempontból minősíti.

7.1. Történeti rétegződés szerint az előforduló szók zöme a mai magyar köznyelvben használt, stilisztikailag semleges szó. Az ilyen címszók nem kapnak külön minősítő jelet (rendszerint azonosak az ÉrtSz minősítés nélküli címszóival). De vannak elavult (*elav*), régi vagy régies (*rég*), illetőleg elavulóban levő (*szoc e*) szók. Ezeket a történeti alakulás szerinti rétegződéseket feltünteti a szótár a címszó mellett. A minősítés alapja elsősorban az ÉrtSz megállapítása. Ha a címszó ott nem fordul elő, a korabeli nagyobb szótárak, kortársak, szakemberek véleménye alapján, de sohasem egyéni felfogás szerint dönt a szerkesztő.

7.2. A mai magyar nemzeti nyelven belül a klasszikus stilisztikai osztályozást követve — többé-kevésbé minőségi sorrendben — legalább három stilisztikai réteget különböztethetünk meg:

- a) költői (szépirodalmi),
- b) köznyelvi (irodalmi),
- c) népnyelvi (nyelvjárási).

A szavak zöme Juhász Gyula szóanyagában is a középső rétegben helyezkedik el. Az ilyen címszónak nincs sajátos minősítő jegyük. A költői (*költ*), illetőleg szépirodalmi (*irod*) nyelvi rétegre jellemző szók azonban minősítő jeget kapnak, úgyszintén a népnyelvi (*nép*), esetleg nyelvjárási (*táj*) szók is. (Minősítésük az előbbi szempontok szerint történik.)

7.3. Egy további, az általános szótárakban is többé-kevésbé alkalmazott felosztási alap a címszók használati köre. Eszerint két nagy csoportunk van: álta-

lános és specifikus, szokásosabb megjelöléssel az alapszókinscbe, illetőleg a peremszókinscbe sorolható szavak csoportja. A határok tudvalevően nagyon elmosódók, mégis lexikográfiailag szükség van a lehető pontos megkülönböztetésre. Az általánosan használt, alapszókinscbeli szavak persze jelöletlenek maradnak. A peremszók közé az alábbi csoportokat sorolom:

a) Szakszók (a szakot igen tág értelmezéssel tekintve): a különböző tudományokban használatos szók (történelmi, földrajzi, vallási, katonai, közigazgatási, hivatalos, publicisztikai), továbbá az állandó vagy alkalmi foglalkozás, szórakozás (kártya, futball stb.) körébe vágó szók.

b) Egyéb csoportnyelvi (pl. argó, gyermek). szók

c) Idegen szók (feltüntetve azt is, hogy melyik nemzeti nyelvbe tartoznak).

7.4. Célszerűnek látszott egy további minősítés a címszók gyakorisága alapján. Eszerint vannak:

a) általánosan használt (jelölésnélküli),

b) ritka (*ritk*),

c) újszerű (*új*) szók.

Általánosan használt szavaknak tekintem azokat a szókat, amelyeket az ÉrtSz tartalmaz.

Ritka az olyan szó, amely az ÉrtSz-ban nem fordul elő, de megvan valamelyik nagyobb szótárunkban vagy a MTA nagyszótári anyagában. Pl. a tűzoltóknál használt *sugárcső* az ÉrtSz-ban nincs meg, de megvan Országgh magyar-angol nagyszótárában, tehát a címszó után ilyen minősítés következik: *sugárcső* fn (ritk tűzoltó).

Az újszerű szók kategóriájába kerülnek a nagy valószínűséggel Juhász Gyulának tulajdonítható szóalkotások, vagyis azok a szók, amelyek nincsenek szótározva (nincsenek meg a Nagyszótár anyagában sem): *csillagszerelem* fn (új).

7.5. Végül kategorizálom a címszót a stilisztikai érték minősége szerint az ÉrtSz minősítő rendszeréhez igazodva *durva*, *bizalmas*, *választékos*, *finomkodó*, *rosszalló*, *gúnyos*, *szépítő*, *kedveskedő*, *túlzó* jegyekkel.

7.6. Minősítő jegyet kap a szavak származásából, illetőleg hangalakjából fakadó stilisztikai érték is. Az ÉrtSz hangutánzó (*hangut*) és hangulatfestő (*hangf*) megjelölésekre korlátozza ezt az értékelést. A JuSz minősíti a *hosszú* (több mint hat szótagú) szókat, valamint a *monoton* (három-öt azonos hanggal bíró: *abrakadabra*) illetőleg egyéb, a hangsor összetételével kapcsolatos, zeneileg pozitív vagy negatív hanghatású szókat is. Ez utóbbiak a képzésük szerint a magyar artikulációs bázisban zavaró hangkapcsolatokat tartalmazó szók: *przemysli*. (Megjegyzem, az ilyen előfordulások igen ritkák.)

Mindezek a minősítések a szavak általános osztályozására, nem sajátosan Juhász Gyula nyelvhasználatára vonatkoznak, de persze ez utóbbira nézve is érvényesek. A kettő legtöbbször egybeesik. Ha eltérés van — amennyire ez a korabeli szótárak, lexikonok, kortársak szóismerete stb. alapján megállapítható — azt a minősítő jegy elé illesztett *ma* jelzés tünteti fel. Pl. *konflis* (ma: elav). Éppen az ilyen megkülönböztetés céljából vettem át az ÉrtSz *szoc e* minősítő jegyét is egyes szavaknak a társadalmi rend megváltozásával kapcsolatos jelentésbeli, stilisztikai értékbeli megkülönböztetésére (*ébredő*, *nagyméltóságú*).

7.7. Esetenként még különböző kiegészítő jelzések is kerülhetnek a címsorba. Ezek vonatkozhatnak a címszó szintaktikai minősítésére (l. ott), esetleg az előfordulások közös stilisztikai sajátosságára (l. stilisztikai minősítéseket).

Az ötvennél gyakoribb előfordulású formaszók mellett VÁL jelzés található annak jelölésére, hogy az ilyen szócikk válogatással készült, nem tartalmazza az összes előfordulásokat (vö. alább).

8. A toldalékolás feltüntetése.

A szófaj megjelölése, illetőleg a különböző stilisztikai minősítési jelzések után a JuSz feltünteteti mindazokat a toldalékos alakokat, amelyek a költő nyelvhasználatában előfordulnak. (Sorrend tekintetében a MMNyR. rendszerezése irányadó [15.]. A toldalékok feltüntetési módjában is az ÉrtSz eljárását követem: Ha a toldalék a címszó változatlan alakjához járul, akkor a teljes szóalak kiírása helyett csupán a kötőjellel kapcsolt toldalékot tünteti fel a szótár. Ha a szótó a címszóban szereplő ragozatlan alakhoz viszonyítva megváltozik, a szótó változatlan alakjának utolsó betűjével kezdődő szórészt írjuk ki, a változatlan, hiányzó betűket két ponttal jelezve: *szerелеm, ..Imet*. Ezt a rövidítést azonban csak akkor alkalmazzuk, ha helymegtakarítással jár (a legalább három betűből álló változatlan szóalakoknál). Egyébként kiírjuk az egész megváltozott szótóvet (*lát: lássa*).

9. Címsor.

A (vastagbetűs) címszó, a címszó szófaji megjelölése, a stilisztikai minősítés, valamint a toldalékok feltüntetése együttesen alkotja a címsort. Esetenként további jelölések is kerülhetnek a címsorba:

9. 1. a) VÁL válogatással összeállított szócikk. Ilyenkor a VÁL jelzés után kettősponttal a címszó előfordulási indexszámát is feltüntettem. Erre a jelölésre akkor kerül sor, ha a címszó olyan formaszó, amelynek ötvennél több előfordulása van. Tehát ilyenkor a címsor így alakul: **néha** hsz (VÁL: 123).

9. 2. Gyakori eset, hogy a címszó kizárólag vagy néhány előfordulás kivételével azonos mondattani szerepben fordul elő minden idézetben. Viszont a címszónak több jelentése is van. Ilyenkor a címszó mondattani szerepét jelző minősítés — helymegtakarítás céljából — a címsorba kerül. Ez jelzi azt, hogy ez a minősítés az összes előfordulásokra, valamennyi jelentésben érvényes. Pl. az igék rendszerint állítmányi szerepben fordulnak elő a jelentés (jelentésárnyalatok) számától függetlenül. Ilyenkor a címsorba kerül — zárójelben — az *Állítm* jelzés. Ha a címszó mondattani szerepe nem teljesen egyöntetű (tehát pl. az igei szófajú címszó nem csupán állítmányként, hanem egy-két esetben főnévi igenévi alakban fordul elő), akkor az általános minősítés elé az erre figyelmeztető *rendsz* (rendszerint) jelzés kerül. Vagyis a címsor így alakul: **játszik** tn igе (rendsz *Állítm*).

9. 2. 1. Ugyanilyen rendszerezés alapján stilisztikai minősítő jegy is kerülhet a címsorba. Vagyis ha a címszónak több jelentése van, de az előfordulások valamennyije ugyanolyan stilisztikai jegyet hordoz (pl. csak szóképpen vagy csak átvitt jelentésben fordul elő), akkor a stilisztikai minősítő jegy ugyanúgy a címsorba kerül, mint az azonos mondattani minősítést jelző rövidítés. Esetleg egyszerre szerepel mind a kettő a címsorban, elől a stilisztikai, utána a mondattani minősítő jegy; pl. (*hasonl Al*), (*rendsz kép Állítm*).

Ezek az esetenkénti jelölések zárójelbe kerülnek.

10. A szócikk.

A JuSz szócikkei a következő részeket tartalmazzák:

- a) Értelmezés.
- b) A felhasználás bemutatása, vagyis idézetek (a címszó szövegkörnyezettel).
- c) Lelőhely.
- d) A felhasználásból adódó stilisztikai jegyek.
- e) Az előfordulások mondattani (mondatrész szerinti) szerepe.
- f) A szócsalád (szóösszetétel, továbbképzések).

E hat szempont szerint épül fel a szócikkek tekintélyes része; az úgynevezett egyszerű szócikkek.

A szócikkeknek ez a felépítési rendje (a felsorolás egymásutánjában) több-kevesebb módosítással minden szócikkben érvényesül. A módosítás oka lehet a címszó szófaji hovatarozandósága (pl. egyes formaszóknál), a címszó mondattani szerepe (pl. fn-nek jelzői használatkor), az előforduló jelentések (jelentésárnyalatok) száma, a szó (Juhász Gyula-i) gyakorisága, esetleg egyéb különleges szempontok. Mindezekről az alábbi részletezés tájékoztat.

11. Az értelmezés.

Az értelmezés célja kettős: mint egyéni stíluszótár a JuSz természetesen a költői szöveg szerinti, tehát egyéni, alkalmi jelentés(ek) megállapítására törekszik. Mindjárt hozzá kell tennem, hogy az ilyen értelmezés minden óvatosság és a lehető körültekintő gondosság mellett is csak fenntartásos lehet. (A bizonytalan értelmezésre külön figyelmeztető jelet (?) is használok.) Mégis a lexikográfiai, mikrofilológiai jelentés-analízisek sok segítséget adhatnak, és nyilván adnak is a költői szöveg teljesebb, mélyebb megértéséhez, irodalmi, esztétikai stb. értékeléséhez. Minthogy pedig a költői nyelvhasználat szerinti szóértelmezés az irodalmi, illetőleg köznyelvi (állandó) jelentésekre támaszkodik, és csakis ezekhez viszonyítva állapítható meg, a JuSz értelmezései egyúttal a szavak köznyelvi jelentésstruktúrájának csiszolásához, finomításához is hozzájárulnak, tehát bizonyos fokú általános érvényű, normatív szerepük is van, sőt a majdani írói szótárak számára is viszonyító alapot adhatnak.

A JuSz értelmezési elvei és rendszere azonos az ÉrtSz-ével. [16] Bizonyos eltérések, módosítások, kiegészítések a műfaji jelleg következtében természetesen az értelmezésben is adódnak:

11. 1. A címszóállomány többértésűsége megkívánja az enciklopedikus (ismeret-tári) értelmezést is (főleg tulajdonnevek, idegen szók esetében). Ez az értelmezés azonban sohasem lépi túl a szótári értelmezés kereteit, azaz nem törekszik teljes adattári felsorolásra, sem pontos meghatározásra. Az értelmezés — főleg a személyekre vonatkoztatva — nem megkülönböztető, csak megjelölő, besoroló jellegű. Pl. több személyre (tehát több címszóra) is érvényes ez a megjelölés: „kortárs színész” esetleg: „nagyváradi v. szegedi stb. színész”. Tehát az értelmezés a személynek a költőhöz való viszonyára és legfontosabb ismertető jegyére szorítkozik. Általában így történik a Juhász Gyula korában élő személyek, illetőleg személyeket jelölő címszók értelmezése. Közismert, klasszikus nevek mellett, a foglalkozás megjelölése (esetleg egy értékelő jelzővel megtoldva) adja az értelmezést: „polgári politikus”, „kiváló szobrász”. Előfordul, hogy az értelmezendő név szöveg szerinti felhasználása szimbolikus utalás stb. következtében részletesebb kifejtést is kíván vagy tágabb ismereteket föltételez. A részletes magyarázatot a kritikai kiadás kitűnő jegyzetapparátusára történő utalás helyettesíti. Pl. *Lady Godiva*: (angol) mondai hősnő (vö. Krit 1:498).

11. 2. A JuSz minden címszót értelmez. Ez az értelmezés az ÉrtSz-i értelmezés rendszerére támaszkodik ugyan, de a műfaji sajátosságok következtében attól több vonatkozásban eltér. (Az eltérés szükségszerűen következik abból a körülményből, hogy az ÉrtSz a szavak elszigetelt jelentéseleseit — állandó jelentését, illetőleg jelentéseit — keresi, a JuSz mindenkor az alkalmi (aktuális) jelentéselemeket akarja feltüntetni.)

Az ÉrtSz-hoz való viszonylatban háromféle értelmezést különböztethetünk meg:

- a) Az értelmezés azonos az ÉrtSz-ével [17].
- b) Az ÉrtSz értelmezésének módosítása.
- c) Új értelmezés.

Ez utóbbi természetesen az ÉrtSz-ban nem szereplő szókra, illetőleg szójelentésekre vagy jelentésárnyalatokra vonatkozik.

11.3. Az értelmezés módosítása lehet egyszerűsítő vagy ellenkezőleg részletesebben árnyaló. Egyszerűsítést alkalmazok általában akkor, amikor az ÉrtSz pontos definíciót ad. Közszókkal kapcsolatban a költői nyelvben erre legtöbbször nincs szükség. Pl. a *sugárút* címszót az ÉrtSz így értelmezi: „Központi térségből induló, ill. azt metsző, egyenes, hosszú széles(ebb), gyak. fákkal szegélyezett városi (fő)útvonat.” A JuSz értelmezése: 'Hosszú, széles út'. Viszont a *szunnyad* ige átv. jelentésében az ÉrtSz megelégedhet ennyivel: '(Természet, táj, település) pihen, nyugszik', illetőleg „Csirájában már megvan, de rejtve lappang, s még nem bontakozott ki, nem vált tudatossá.” A JuSz-ban előforduló *szunnyadt bánatok* szerkezet jelzője azonban megkívánja a külön értelmezést. Még ha a szinonimákkal történő igénytelenebb formájú elemzést alkalmazzuk is, akkor is ki kell terjeszteni a szinonimák körét legalább így: 'Megenyhült, lecsillapodott, illetőleg lappangó, ki nem bontakozott (érzés)'.

Természetes, hogy az ilyen értelmezési többletek elsősorban a költői kép elemeit alkotó címszók közt fordulnak elő. Az ÉrtSz ilyenkor megelégedhet egy egyszerű (átv) jelzéssel anélkül, hogy külön értelmezné a szójelentést. A JuSz-nak mint írói szótárnak azonban éppen az ilyen szóhasználat értelmezésében van sajátos feladata, tehát minden képi jelentésárnyalatot értelmeznie kell. A *szokell* ige első jelentése mellett az ÉrtSz csak jelzi az átv használatot: de nem értelmezi. A JuSz-ban az *átv* jelentés (jelentésárnyalat) is értelmezést kap: (átv) '(Érzés) könnyed, kecses lendülettel történő ugrás, mozgás hatását kelti'. A költői nyelvben felhasznált szavak nem föltétlenül és közvetlenül utalnak a szónak mint nyelvi jelnek a tárgyára; a költői nyelvi jel és az általa jelölt tárgy között nem áll fenn az „egy az egyhez” összefüggés. (A költői nyelvi jel gyakran ambivalens, különböző társképzeteket vált ki —, amint ezt HERNÁDI MIKLÓS is igen helyesen megállapítja. [18]) Az értelmezés sem lehet mindig egyértelmű, „átlátszó”. Pl. a *csillagszerелеm* szó utalhat az érzés tiszta rágyogására, intenzitására vagy a végtelen távolságra, elérhetetlenségre egyaránt. Előfordul tehát, hogy meg kell elégednünk a megközelítő, potenciális értelmezéssel. (Az ilyen ingadozást kíséri a (?) utaló jelzés.) De arra is adódik példa, hogy a költői kép nem bonyolítja, hanem egyszerűsíti az értelmezést. A költői képet létrehozó szókapcsolatot olykor át lehet transzformálni — gyakran egyetlen szinonima segítségével — egyszerű, köznyelvi szószervezettel: „Köszöntve a tavaszt, Mely új reményt sugárzik”. A *sugárzik* szót egyetlen szinonimával értelmezhetjük: 'áraszt' (persze az *áraszt* külön is értelmezett címszó). Ismét máskor a legegyszerűbbnek, legszürkébbnek látszó szó, pl. közlekedési eszköz a situáció révén sajátos jelentésárnyalatot kap, új jelentéselemmel bővül: „A színpalak közt várjon autó rá, Repülőgépen szökjön a szerelmes A gazdag lánnyal.. S jazz-band ütemre pördüljön le minden”. Az *autó*, *repülőgép* itt nem pusztán mint közlekedési eszköz, a *jazz-band* nem csupán tánczenei műfaj, hanem modern, új keletű, divatos, előkelő kellékei a mai (1925-ben érvényes) életformának. Tehát az értelmezésnek — legalábbis zárójeles utalással (modern, előkelő) — ezekre a sajátságokra is ki kell térnie.

Gyakori eset az is, hogy az ÉrtSz-ban feltüntetett finomabb jelentéskategóriák (árnyalatok) közti különbségek elmosódnak. Ilyenkor természetesen a különböző értelmezések összevonását kell alkalmaznunk. Az ÉrtSz — helyesen — megkülönbözteti a *hős* (fn) szónak ezt a két jelentését: 3. „Veszélyben, nehéz helyzetben példa-

mutatóan bátor ember. 4. (vál) 'Valamely mozgalomban, tevékenységben elért áldozatos, példamutató teljesítményéért nagy megbecsüléssel övezett, kiváló személy.' Természetesen mindkét jelentésre lehet igazoló példákat találni (l. uo.). De a szónak nem minden előfordulását lehet pontosan az egyik vagy másik jelentéshez tartozónak nyilvánítani. Pl. „a munka hőstét fogom énekelni. Keresek hőst, aki jövőt jelent” stb. Ezért a JuSz ilyen összevont értelmezést alkalmaz: 'vmely tevékenységben kimagasló s ezért megbecsüléssel övezett, kiváló személy'.

Az is előfordul, hogy két, egymástól elkülöníthető jelentés mellett egy harmadik, a kettő kombinációjából származó új jelentés (jelentésárnyalat) jön létre. Ez lehet a szó konkrét és átvitt értelmezésének együttese. Pl. „Örök tavasz, Te sugározta fénnyed felém.” Nyilván nem a fizikai értelemben vett fénysugarak kibocsátásáról van szó (ÉrtSz 1.), hanem egy ehhez hasonló, de e művelet elvégzése mellett bizonyos érzelemtöbbletet is tartalmazó, hangulati hatást keltő képességről is. Tehát a *sugároz* értelmezése így alakul: (átv is) *fényt* —: '(Természeti jelenség) fényével ragyogásával életkedvre derít, reménységgel tölt el vkit.' De lehet egy szónak a harmadik jelentése egyszerűen az 1—2. jelentéseimeinek együttes, közös kifejezője. Ilyenkor a szó utaló értelmezést kap: 1—2. együtt.

Ismét máskor határozottan elkülönülnek olyan jelentések (jelentésárnyalatok), amelyek a köznyelvi használatban (tehát az ÉrtSz-ban) nem mutathatók ki vagy elenyészők. A *halál* címszó mellett a JuSz-ban külön jelentést kap 'az élő szervezet működésének végleges megszűnése, meghalás' mellett 'az élet megszűntével bekövetkezett állapot.' Pl. „Mákonnyt kerestem és halált,” illetőleg „Te végzetes, te forradalmas, Te halálban is diadalmas”.

11. 4. A JuSz címszavainak értelmezési formáiban tehát igen nagy változatosság mutatkozik. Az értelmezésnek e rugalmasan alkalmazkodó skáláját az alábbi elvek szabályozzák:

a) Az értelmezés általános formája a körülírás (ritkábban pontos meghatározás).

b) Egy szinonimával csak akkor értelmezek, ha az értelmező szó címszóként már előfordult (*sírhant*: 'sírdomb'), vagy az idegen szónak közismert magyar megfelelője van (autó: 'gépkocsi').

c) A több szinonimával történő értelmezésre rendszerint akkor kerül sor, amikor az ÉrtSz külön jelentései a költői nyelvhasználatban egygyé olvadnak, illetőleg nem lehet köztük különbséget tenni. Pl. az ÉrtSz a *szürkeség* szónak az alábbi átvitt jelentéseit (árnyalatait) különbözteti meg: **2.** (átv kissé vál) 'Szürke (I. 4) állapot; megszokott, unalmas, jellegtelen egyformaság, egyhangúság'. **a.** (átv kissé vál). 'Olyan állapot, amelyben vki, vmi semmi feltűnést nem kelt, nem emelkedik ki környezetéből; egyformaság, ismeretlenség, jelentéktelenség'. A JuSz-ban elmosódik a különbség, tehát csak egy értelmezés van: 'Megszokott, unalmas, jellegtelen, egyforma állapot; egyhangúság, jelentéktelenség'.

d) Van utaló értelmezés is: 1. és 2. (jelentés) együtt (l. előbb).

e) Kiegészítő értelmezésnek nevezhető az állandósult szókapcsolatok, frazeológiai egységek értelmezése. Minthogy a JuSz az alkalmi jelentéseket értelmezi, igen gyakori, és az általános szótáránál tágabban értelmezett a lexikai egység előfordulása. Azaz minden olyan szerkezet lexikai egység, amely szemantikailag eltér a szerkezeti tagok jelentéseinek összegétől; tehát lexikai egység minden olyan szintagma, amelynek jelentése nem illeszthető sem az egyik, sem a másik tag jelentésstruktúrájába. [19] Az ilyen lexikai egységeket külön jelentésként (jelentésárnyalatként) minősíti a JuSz. Az átfedés, ismétlés elkerülése céljából az értelmezés csak a szerkezeti alaptag szócikkében történik. A szintagmát a determináns szócikkébe

is besorolom ugyan, itt azonban értelmezés helyett a másik tag szócíkkéhez irányító (a nyíl hegye szerint érvényes → ←) jelzést alkalmazok.

f) A JuSz-nak mint írói szótárnak néha még tovább, a közvetlen szintagmatikus kapcsolatoknál tágabb szövegre is ki kell tekintenie az értelmezésben. Ilyen vonatkozásokra gondolok, mint: „Szürdalmányon ezüst gomb és Szegeden kultúra”. Az egyes szóknak még oly pontos értelmezéséből sem láthatja az összefüggést az olvasó, ha nem ismeri az össze nem tartozó (szinesztéziás) dolgokat kifigurázó, tréfás dalmotivumot, vesszorunk alapját („Ki a fene látott szürdalmányon apró ezüstgombot”). Az írói szótár értelmezésének — véleményem szerint — utalnia kell az ilyen összefüggésekre (anélkül természetesen, hogy enciklopedikus magyarázatokba bocsátkoznék). Az átfedések elkerülésére az utalás itt is csak a szerkezeti alaptag szócíkkében (adott esetben az *ezüstgomb* címszó alatt) és természetesen a lexikográfia eszközeivel történik (vö. a kliséről szóló fejezetet).

g) Mint minden értelmező szótárban, a JuSz-ban is adódnak formális értelmezések. Pl. *szőkehajú* (=szőke hajú) mn 'Olyan (személy), akinek a haja szőke'.

h) Szófaji szempontból a melléknevek mellett minden esetben feltüntettem azt a nemfogalmat, amelynek determinánsaként a címszóban megjelölt melléknév előfordul. (Ezt megkívánják a szokatlan szókapcsolatok.)

12. A jelentésstruktúra összeállítása.

A legtöbb címszónak több jelentése (jelentésárnyalata) van. A szócikk felépítési rendjének alapja ez a jelentésstruktúra. Elrendezésében, jelölési rendszerében szintén az ÉrtSz útmutató. Tehát a külön bekezdéssel, félkövér arab számmal jelölt jelentések sorrendje az ÉrtSz-hoz igazodik. Ezt a sorrendet tartja meg a JuSz akkor is, ha a gyakorisági (fontossági) szempont mást kívánna meg. Pl. főleg átvitt értelmű használata van a címszónak, mégis ez a JuSz-ban is csak a konkrét jelentés után következik. Egy jelentésen belül a félkövér betűs jelzések (a), (b) különböztetik meg az árnyalatokat. Ha a címszónak az ÉrtSz-ban nem szereplő jelentése van a JuSz-ban, ez a szócikk végére kerül. Ugyanígy egy jelentésen belül az ÉrtSz-ban nem található jelentésárnyalat is mindenkor az ÉrtSz-ban felsoroltak után következik. (Egy szócikken belül a jelentéseket és jelentésárnyalatokat feltüntető számok, illetőleg betűk természetesen így sem mindig azonosak az ÉrtSz-éival, hiszen nem minden szónak minden jelentése fordul elő a JuSz-ban, illetőleg megfordítva.)

Eltérés, hogy a római számokkal jelzett csoportosítást és azon belül az új számozást a JuSz nem alkalmazza. A jelentések számozása egy szócikken belül egytől kezdődően folyamatosan történik.

A ritkán előforduló szó-lások egy-egy jelentésen (jelentésárnyalaton) belül az idézetek végére kerülnek: Sz (esetleg Sz-szerű) jelzéssel.

13. Az értelmezés előtti és utáni minősítő jegyek.

A címszó minősítésére alkalmazott, már említett minősítő jegyek [20] gyakran nem minden előfordulásra, csak a címszónak bizonyos jelentés szerinti használatára vonatkoznak. Ilyenkor a minősítő jegyek — ugyanúgy, mint az ÉrtSz-ban — nem a címszó mellett a címsorban, hanem új bekezdésben a szó értelmezése előtt (több jelentés esetén az ezeket megkülönböztető számok után) vannak (zárójelben) feltüntetve. Ezek a jelölések is — mint a JuSz valamennyi értelmezése és minősítése — mindenkor az adott és a szócikkben bemutatott költői nyelvhasználatra vonatkoznak ugyan, de egyúttal általános érvényűek is, mint a címszó melletti minősítő jegyek.

Tehát pl. a *vál* jelzés nem, illetőleg nem csak azt jelenti, hogy a címszó ilyen jelentése Juhász Gyula költői nyelvében választékos, hanem az egész magyar irodalmi, illetőleg köznyelvben is az. Látszólagos ellentmondásosság adódhatna a *ritk* jelzéssel kapcsolatban. Ez sem azt jelenti, hogy a címszónak ilyen minősítő jeggyel ellátott értelmezése a költő nyelvhasználatában ritka, hanem az általános (irodalmi, illetőleg köznyelvi) használatban. A költői szóhasználat ritkaságát már csak azért sem kellene külön feltüntetni, mert a szócikk úgyis bemutatja (vagy legalábbis jelzi) az előfordulások gyakoriságát. A csupán Juhász Gyula-i nyelvhasználatra vonatkoztatva nem volna értelme a *költ* (= költői) használatú minősítő jegynek sem, hiszen az egész szótár a költői nyelvet tükrözi, illetőleg dolgozza fel. Azonos címszók, illetőleg jelentések esetén ezeket az értelmezés előtti, egy bizonyos jelentésre vonatkozó minősítő jegyeket is átveszem az ÉrtSz-ből.

Ami az ÉrtSz-ban nincs meg — legyen az akár címszó, akár jelentés — az automatikusan *ritk* jelzést kap. Az ÉrtSz-ban nem szereplő jelentések egyéb stilisztikai minősítése (pl. *vál biz* stb.), a szerkesztő (szükség szerint munkatársi vagy alkalmi kollektíva) értékelése alapján történik.

Az értelmezés előtti stilisztikai értéket jelző minősítő jegyek tehát mindenkor a szójelentéshez általában tapadó sajátosságok. Az ÉrtSz természetesen csak ezeket tünteti fel. [21] Ezzel szemben a JuSz a szövegösszefüggésben alkalmasszerűen a szóhoz kapcsolódó stilisztikai értékeket is minősíti. Minthogy ezek rendszerint egyediek, alkalmiak, az egyes idézetek után tüntetem fel őket, (l. alább a kontextus minősítését). Ha azonban az azonos jelentés szerint egy bekezdésbe kerülő idézetekben azonos stilisztikai jeggyel szerepel a címszó, az alkalmi, tehát sajátosan Juhász Gyula-i nyelvhasználatra vonatkozó stilisztikai minősítő jegy megelőzi az idézeteket, de megkülönböztetésül az általános érvényű minősítő jegyeiktől az értelmezés után következik ugyancsak zárójelben. Gyakran a címszó felhasználásának szintaktikai minősítő jegye is mellé kerül (vö. előbb 9. 2, ill. a szintaktikai minősítést 26.).

Már előbb utaltam arra, hogy az egyes jelentések értelmezése elé gyakran kerül egy vagy több kiegészítő címszónak nevezhető szó. Akkor ti., ha a címszó, illetőleg a címszónak valamelyik jelentése nem önmagában, hanem lexikológiai kapcsolatban állapítható meg. Azaz a jelentés nem egy szóra, hanem szószervezetre vonatkozik: Ilyenkor a címsor alatt bekezdéssel feltüntetem az értelmezendő szókapcsolatot (az ismétlődő címszót persze csak tildével jelezve: *dől: ágynak —*). Több jelentés esetén az egyes jelentések előtt álló félkövér szám van az értelmezés bekezdésének élén, ilyenkor a szám után következik a kiegészítő címszó).

Ugyancsak az értelmezés elé kerül a *ts* és *tn* (tárgyas, tárgyatlan) jelzés azoknál az igéknél, amelyeknek tranzitív és intranszítív jellege jelentésenként (sőt egy jelentésen belül is) változó.

Végül megelőzi az értelmezést, sőt a jelentéseket megkülönböztető számozást is a több szófajú szók szófajiságára vonatkozó jelzés. A címsorban — mint láttuk — mindkét szófajt feltüntetem (*szűz* mn és fn), először a gyakoribb, utána a ritkább előfordulásút. Ebben is az ÉrtSz-hoz igazodom.

A két szófaj jelentései és idézetei elkülönülnek egymástól a szócikken belül. Ezért van szükség a szófaj szócikkbeli jelzésére. Ez a jelzés a szócikkben csak egyszer szerepel az értelmezések előtt, de nem kap külön sort, vele kezdődik az értelmezés bekezdése, tehát: mn. 1.

14. Az idézet.

Az értelmezés (és az esetleges stilisztikai, illetőleg szintaktikai minősítő jegy vagy jegyek) után következik a címszó megadott jelentés szerinti bemutatása a megfelelő szöveggörnyezetben. (Az idézetet az értelmezéstől kettőspont választja el, az idézetet kurzív szedés emeli ki.)

14.1. A szöveggörnyezet kiválasztásának célja és elvi alapja természetesen nem lehet más, mint az, hogy feltüntesse a címszónak az értelmezéssel megállapított jelentés, illetőleg grammatikai és stilisztikai érték szerinti felhasználását. Az ideális és főleg költői szöveggel kapcsolatos kíváncsalom az volna, hogy az idézett szöveggörnyezet egyúttal értelmes, kerek egészet alkotó szövegrész (mondat) legyen; legalább az ÉrtSz példáinak megfelelően. Teljességre törekvő szótár terjedelmi okokból ezt aligha teheti meg. A JuSz pedig — a kiadási terv szűkre szabott keretei következtében — éppenséggel nem. Tehát a teljes mondat igényét már eleve mellőzve, a lehetőleg értelmes szövegrész (mondatrészlet) szerény igényére kellett csökkenteni az elvi mércét, s a gyakorlati kivitelezés még további könyörtelen szűkítő eljárásokra kényszerít. A korlátozás szempontjai a következők:

a) Teljes mondatkörnyezetet csak ritkán — főleg állítmányi, alanyi szerepű igék, illetőleg főnevek szócikkében — idézek. Ilyenkor is elmaradnak a mondat szerkezetét vagy értelmét nem befolyásoló bővítmények, kopulák: Ugy-e tudjátok, hogy *szent a verejték*”, „*A szőke szépeket szerettem egykor*”.

b) A tárgyi, határozói bővítmenként előforduló szók lehetőleg még szűkebb szöveggörnyezetet kapnak. Az előbbi mondatpéldából: „*A szőke szépeket szerettem*”, illetőleg „*szerettem egykor*”.

c) Jelzőt (akár minőség-, mennyiség- vagy birtokos-) csupán közvetlen szerkezetű alaptagjával, jelzettjével idézek: *A szőke szépeket*. (A jelentés bemutatása olykor persze tágabb szöveggörnyezetet követel meg: a *színes egymagában* szerkezet nem tájékoztatna a *színes* szónak sem értelmi, sem stilisztikai helyzetéről. Ki kell egészítenünk így: *színes egymagában Egy rózsaszín ing*. A kiegészítésre egyrészt az értelmezés céljából van szükség. Csak így állapítható meg, hogy a *színes* szónak 'nem fehér' jelentése érvényes (egyébként lehetne 'tarka' is). De szükség van a szöveggörnyezetre a *sín-színes* figura etimologicájának stilisztikai értéke szempontjából is.

d) A formaszók — mondattani, stilisztikai szerepük bemutatására — sokszor tágabb szöveggörnyezetet igényelnek, mint a tartalmas szók.

14.2. A jelzős szerkezetek példája mutatja, hogy a rövidítési tendenciákkal szemben vannak az idézetet bővítő követelmények is. Ezek főleg abból adódnak, hogy a JuSz mint írói szótár elsősorban stilisztikai szótár, tehát nem mellőzheti a felhasználásból adódó stilisztikai értékek bemutatását:

a) Ha a jelző halmozott mondatrészként vagy más különleges szintaktikai szerkezetben (pl. értelmező jelzőként) fordul elő, az összes jelzőket feltüntetem: „Ha szűk, ha parányi egy kis rózsaaág”. Ugyanígy a jelző saját bővítmenyt: „*álmaim színes tömjéne.*”

b) Költői nyelvben gyakori a gondolati vagy formai párhuzam. Ennek stilisztikai értéke van, tehát bemutatása nem mellőzhető: „Csak egy csók, aki hideg köre lel, csak egy szó, kire visszhang nem felel.”

c) Szöveggörnyítésre kényszeríthet a hanghalmozás, alliteráció, ritmus, rím, szimmetria vagy a szembeállítás, hasonlat, illetőleg a szókép különböző megnyilvánulási formái is (vö. a megfelelő fejezeteket).

A szövegkörnyezet kijelölésében tehát nincs egységes, meghatározott szempont. A szerkesztőnek az említett irányelvek alapján esetenként kell döntenie.

14.3. Az említett szűkítő vagy tágító tényezők miatt néha elkerülhetetlen a kihagyás. Pl. a jelentés csak a távoli főmondatnak (vagy a főmondat állítmányának) bevonásával válik érthetővé vagy igazolttá. Olykor nélkülözhetetlen a cím közlése: (TEHENEK).

Egy-két esetben kiegészítő utaló szó segítségéhez is kell folyamodni. Az ilyenre zárójel és álló szedés figyelmeztet. A kihagyást .. jelzi megkülönböztetésül a költői ... írásjeltől.

Szövegcsonkítást (a költői szöveg megváltoztatását) sohasem alkalmazok.

15. Utalás az idézetre.

Azonosan ismétlődő szövegeket (refrénsorokat, ilyen jelzős szerkezeteket) csak egyszer idézek, de az ismétlődések lelőhelyének feltüntetésével jelzem a többszöri előfordulást: *áldott föld* 656/5 871/11 (l. még **22. 3.** is).

A terjedelmi korlátozottság még további szűkítésekre is késztet. Nem egyszer előfordul, hogy a címszó közvetlen szó szerkezeti környezete azonos az előzővel, de a tágabb kontextus eltér tőle. Ez főleg tárgyi, határozós, ritkábban predikatív szerkezetekben mutatkozik. Helymegtakarítás céljából ilyenkor sem idézem újra az ismétlődő szerkezeteket. De az eltérésre a lelőhely előtt *ua.:* (= ugyanaz) jelzés figyelmeztet (vö. **22. 3.** is).

15. 1. Nagy fogyatékosága volna azonban az írói szótár minősítő rendszerének és így az egész szótárnak, ha ezeket az ismétlődéseket mechanikusan egy szintűnek tekintené és azonos módon jelezné. Tapasztalatom szerint sokkal finomabb differenciáltságra van szükség.

A jelzős szerkezetekben (DEME LÁSZLÓ terminológiája szerint szerkezeti szinten [22]) nemcsak a grammatikai jelleg, hanem a stilisztikai érték is a szerkezeten belül maradvá érvényesül, vagyis azáltal jön létre, hogy milyen névszóhoz (jelzett-höz) milyen jelzőt kapcsolunk, illetőleg hogy milyen melléknév (jelzőként használt más szó) milyen alaptaghoz illeszthető. Ezzel szemben az állítmányi alaptaghoz kapcsolódó tárgyas, határozós szerkezetek természetesen a predikatív szerkezet is stilisztikai szempontból rendkívül sokrétűek, mondatszinten befolyásolják, illetőleg fokozzák a stilisztikai értéket: „Fehér kendőt terít az asztalra”, vagy „Fehér kendőt terít lelkemre a remény” mondatokban a *fehér kendő* jelzős szerkezet azonos (semleges) stilisztikai értékű. Ellenben a „terít az asztalra”, „terít a lelkemre” szerkezetek nemcsak önmagukban és egymáshoz viszonyítva eltérő stilisztikai értékűek, hanem a képalkotással létrehozott színtagmának kisugárzó stilisztikai értéke van a távolabbi szövegkörnyezetre is. (Példánkban a *fehér kendőt* színtagmát is belevonja a képbe.)

Az elmondottak alapján az ismétlődő jelzős szerkezeteket a JuSz csak egyszer közli. Az ismétlődéseket a lelőhely feltüntetésével jelzi. Az ismétlődő tárgyas, határozós, illetőleg predikatív szerkezeteket azonban megfelelő szövegkörnyezetükkel együtt feltünteti. Ezt megkívánják a stilisztikai értékben mutakozó eltérések. Rövidítés itt is van, mert az ismétlődő szerkezeteket csak az állítmányi alaptag szócikkében találjuk meg, a determináns szócikkében ugyanúgy a lelőhellyel vannak jelezve, mint az ismétlődő jelzős szerkezetek. Tehát pl. a *szem* címszó cikkében a *szembe néz* szerkezet csak egyszer fordul elő kiírva, utána az ismétlődések lelőhelyét jelző számok következnek. De már a *néz* ige szócikkében valamennyi előfordulás ott van a megfelelő szövegkörnyezettel.

Kombinált szerkezetek, tehát pl. az olyanok, amelyekben az (igenévvvel kifejezett) jelzőnek saját bővítménye van, mindenkor bekerülnek a szócikkbe olyan esetben is, ha a jelzős szerkezet egyébként már előfordult.

15. 2. Ezekkel a megszorításokkal ugyan, mégis minden tartalmas szónak minden előfordulását bemutatja a JuSz. A formaszókkal kapcsolatban azonban nem csupán terjedelmi, hanem racionális okoknál fogva is le kellett mondanom a szó szerint vett teljesség alkalmazásáról. Mi szükség is volna a határozott névelőnek mintegy 15 000, az *és* (*s*) kötőszónak kereken 6000 felsorolására? Ez a két, gyakorisági indexszám tekintetében messze kimagasló címszó a többtől eltérő szócikket kap: csupán előfordulási típusait mutatom be néhány illusztráló idézettel.

Egy-két, ugyancsak gyakori (rendszerint több százszor előforduló) formaszó idézeteivel való takarékoskodás további korlátozások bevezetését kívánta meg. A Mickiewicz-szótár szerkesztőinek példájára felállított technikai sablonnal nem teljes idézetanyagot, csak válogatást kapnak szócikkükben azok a formaszók, amelyek ötvennél többször fordulnak elő. Ezek a címsorukban *VÁL* jelzéssel ellátott formaszók az *a* (*az*), *és* (*s*) szócikkétől abban különböznek, hogy összes előfordulásait figyelembe véve és feldolgozva minden egyes jelentéshez megadom az előfordulási indexszámot, de csak szemelvényes példákat közlök (vö. *aki*, *bár*, *is* stb. szócikkeit).

16. Az idézetek lelőhelyeinek feltüntetése.

A címszó előfordulásainak feltüntetését megkönnyíti és egyszerűsíti a kritikai kiadás beosztása. A három kötetben előforduló versek 1—1373-ig számozottak. A JuSz-ban a lelőhelyet jelző törtszám számlálója a kritikai kiadás szerinti versszám, nevezője a vers megfelelő sora. Ettől az egyszerű jelzéstől — amely mindenkör közvetlenül az idézet után áll — csak akkor kell eltérni, ha egy vers több részletből áll, s az egyes részletek külön sorszámozást kaptak a kritikai kiadás kötetében. A több részből álló versek (ciklusok) rendjét rendszerint római szám jelzi a kritikai kiadásban is, (pl. a 968. vers I—XII.). Az ilyen versekből idézett szavak után a JuSz-ban az egyszerű tört számlálója és nevezője közé bekerül a megfelelő ciklusdarabot jelző római szám is ugyancsak törtvonallal elválasztva: (968/II/4). Ugyanazzal a jelzéssel különböztetem meg az olyan egy versszám alá sorolt, több részletből álló verseket is, amelyeket a kötetben külön alcímek választanak el egymástól (pl. 1271.).

A verscímben előforduló szók (hozzaértve az alcím szavait is) a nevezőben *c* (= cím) jelzést kapnak: *Icukának* 1269/*c*.

17. Az idézetek sorrendje.

A kritikai kiadásban a versek időrendi sorrendben következnek egymás után. Tehát a versszámok — relative — a versek keletkezési idejét is jelzik. Ez a természetes sorrend az alapja a JuSz idézetek egymásutánjának is egy-egy jelentésen (jelentésárnyalaton) belül. Ennek a természetes sorrendnek a megváltoztatását azonban gyakran megkívánják bizonyos módszerbeli vagy célszerűségi körülmények:

a) Az utalással jelzett (ismétlődő) idézetek (jelzős szerkezet, az ún. saját költői klisék, az *ua* jelzésű szövegek stb.) természetesen csakis közvetlenül az első, kiírt előfordulás után sorolhatók be.

b) Minthogy a JuSz grammatikai minősítést is ad, feltünteti a szavak mondattani szerepét (vö. alább a szintaktikai minősítést), s e vonatkozásban az időrendi

sorrendnél nyilván fontosabb annak áttekintése, hogy pl. egy melléknév inkább jelző vagy állítmány szerepét tölti-e be, vagy egy bizonyos névszó milyen fajta határozóként, illetőleg milyen jelzőkkel szokott előfordulni stb., ezért a mondattani szerep szerinti csoportosítás (a jelölés egyszerűsítése céljából is) az ún. közép- és nagy szócikkekben (l. alább) felborítja az időrendiség sorrendjét.

c) Nagy gyakoriságú címszók felhasználásának áttekintését (pl. jelzők, állítmányi vonzatok stb.) könnyíti meg esetenként az ábécérend szerinti felsorolás, s ez persze szintén keresztezi az időrendi egymásutánt.

d) Ritkábban ugyan, de előfordul, hogy a stilisztikai minősítés szerinti csoportosítás kíván meg sorrendi változtatást. (Ha pl. az idézetek túlnyomó részében hasonlatként, illetőleg hasonlóan fordul elő a címszó.)

e) Szokatlanul nagy terjedelmű szócikkekben — esetenként — még további csoportosítás, megannyi sorrendi változtatás is történik az áttekintés megkönnyítése céljából. Ilyen pl. a *szív* (fn) szó nagyszámú helyhatározó ragos alakjainak toldalékok szerinti csoportosítása, vagyis itt egymás mellett állnak a *-ben*, *-be*, *-re*, *-hez* stb. toldalékos alakok — természetesen csak egy jelentésen belül.

Mindezek alapján az időrendiség csak a kis szócikkekben (jelentésenként maximálisan öt előfordulással) érvényesül teljes mértékben. Ezekben a fent jelzett szempontok sem bontják meg az időrend szerinti egymásutánt.

18. A címszó stilisztikai minősítése a felhasználásban.

Az írói szótár alapvető sajátsága, hogy a címszónak nem általános, hanem egyes alkalmi felhasználásait, illetőleg abból adódó sajátságait mutatja be és minősíti. Ezért a címszónak mint lexémának stilisztikai minősítése mellett szükség van a felhasználásból adódó, alkalmoszerű stilisztikai minősítésére is. A szavak felhasználásából adódó stilisztikai minősítés célja tehát az írói szótárban az, hogy a feldolgozott korpusznak a nyelvi eszközökkel (kisebb részben írásjelekkel, írásképekkel) kifejezett stíluselemeit megállapítsa, rendszerezze, minősítse és feltüntesse. E célból a JuSz az alábbi stilisztikai minősítő rendszert alkalmazza:

18. 1. Hangtani vonatkozású sajátságok:

Hangismétlés, hanghalmazás, (ritkábban és főleg negatív értelemben) hangtorlódás, alliteráció, a hangsor terjedelme.

18. 1. 1. Stilisztikai értékű hangismétlésnek tekintem — a szóhatároktól függetlenül — a szomszédos szótagokban háromszor vagy négyszer előforduló azonos hangot vagy a szomszédos szavakban három-öt előfordulását azonos hangot (*munkára, dalra; dicsér, harsogva, bátran; Túlzengi azt a munka s dal*).

18. 1. 2. A hanghalmazás egy azonos hangnak ötszörös vagy ötnél többszöri előfordulása szomszédos szótagokban vagy szomszédos szavakban: *Hogy a magyar egy akaratall*.

18. 1. 3. Negatív értékű (–) hangtorlódás jön létre két olyan hangnak közvetlenül egymás mellett történő előfordulásakor, amikor a magyar artikulációs bázis szerint a két hang egymás után csak szünet beiktatásával képezhető (pl. *s + sz*).

18. 1. 4. Alliteráció esete áll fenn az egy mondaton belül előforduló azonos hanggal kezdődő szavak közt (magánhangzókra is érvényesen). A kezdő hang ismétlése lehet többszörös is. Az alliteráció stilisztikai hatása érvényesülhet a „rejtett” alliteráció által is, vagyis az összetett szónak (igekötős ígének) nemcsak az első szóeleme, hanem az összetétel belső (utó)tagja is hozhat létre alliterációt: „*lelkem legszebben szeret*”. Megkülönböztetésül ilyenkor az alliteráció jelzése zárójellel kerül az idézet, illetőleg lelőhelyet jelző törtszám mögé (allit).

18.1.5. A hangsor terjedelmét tekintve megkülönböztetnek rövid és hosszú szókat. Rövidnek minősítem az egy és két szótagú, hosszúnak a hat vagy hatnál több szótagú szókat. Ez utóbbiakat mint ritka előfordulásúakat mindenkor jelölöm (*hosszú*), az előbbieket mint gyakori előfordulásúakat csak akkor, ha halmozódás vagy a felhasználás más sajátságai (pl. ritmikus, szabályos váltakozás) kiemelik őket: „A lámpa sárga lángja sápad” (rövid szók ritm halm belső rím).

19. Tartalmi vonatkozású stilisztikai sajátságok.

19.1. Kép: A költői nyelv sokat emlegetett sajátsága a képszerűség. Lexikográfiai szempontból történő körvonalazása, meglétének, sajátságainak tisztázása és kategorizálása külön tanulmányt igénylő feladat. (Az idevágó elvi kérdésekkel *Képszerűség és lexikográfia* c. — kézirat — dolgozatomban foglalkozom. Itt csak vizsgálatom eredményét rögzítem.)

Szöveggörnyezetében (egyszerű szószerkezetben vagy testesebb mondatban, de sohasem önmagában) a címszó része, alkotó eleme lehet egy költői képnek.

Költői képnek tekintek minden olyan szintagmát vagy testesebb szókapcsolatot, mondatot, amelyben a szintagmatagok az objektív valóság különböző síkjeiben (egymástól eltérő nyelvi mutató mezőkben) helyezkednek el, összekapcsolásuk konvencionálisan nem, csak képzelet segítségével lehetséges. Éppen ezért információként való felhasználása a költői képnek bonyolultabban történik, mint az egyszerű (köznyelvi) szintagmáké.

Ha a nyelvközösség valamely tagja létrehoz egy *A kutya ugat, Fehér fal-féle* szintagmát, az a nyelvközösségnek egy másik tagja számára közvetlenül, azonnal apperceptálható információt jelent. Vagyis a nyelvi jelek konvencionálissága alapján közvetlenül történik az információ átadása, illetőleg átvétele azért, mert az ilyen típusú szintagmák százai és ezrei raktározódtak már el mind a beszélőnek, mind a hallgatónak (az információ átadójának és átvevőjének) tudatában. Tehát itt az információ átadása és átvétele, illetőleg az ehhez szükséges tudattartalom aktualizálása mintegy automatikusan, a már nagyon sokszor alkalmazott, begyakorolt módon megy végbe. Ezzel szemben egy *Meghalt a nap, Halkan ballagok, Bús víz-féle* szintagmának mint információnak az átadása, illetőleg átvétele csak sokkal bonyolultabb úton, a képzelet megmozgatásával jut el egyazon nyelvközösség egyik tagjának tudatától a másikig. Hogy eljuthasson, ahhoz a képzelet síkját is be kell vonni az informálás folyamatába. A képzeleti sík igénybevételére pedig azért van szükség, mert az idézett szintagmák helye bizonytalan a hallgató, átvevő tudatában. Hogy a megfelelő helyre kerülhessen, át kell transzformálódnia valamilyen ismert, megszokott területre. Tehát a hallgatónak fel kell bontania azokat az összevegyített elemeket, amelyeket a szintagmát létrehozó beszélő a képalkotás, a metonimizálás vagy perszifikálás stb. műveletével létrehozott. Más szóval — JAKOBSON megjelölése alapján — jellemző a képi szintagmára a köznyelvivel szemben, hogy míg ebben az informatív funkció lényeges, amabban az emotív funkció válik uralkodóvá. [23]

Az ún. költői képet alkotó szintagma típusát az ún. köznyelvi szintagma típusoktól könnyű megkülönböztetni (vö. az előbbi példákat). A lexikográfiai minősítés szempontjából irreleváns az, hogy egy ma köznyelvi szintagma eredetileg költői kép volt (exmetafora), esetleg megfordítva. (Pl. egy ilyen tréfás megjegyzésben: „Barátom kocsjá tönkre ment, azaz rászaladt egy országút melletti facsonkra”. Mellékes, hogy itt az ambivalencia is belejátszik a képszerűségbe.)

Annál lényegesebb, hogy az ún. egyszerű szó szerkezet és költői kép (szívesebben nevezném egyszerű és képi szintagmának) állandó fluktuálása folytán keletkező átmeneti sávot megállapíthassuk, és lehetőség szerint megkeskenyíthessük. Éppen ezért egy hármasszerezésű analízisben látom az írói szótár egyik igen fontos feladatát.

19. 2. Tehát minősítési rendszerünkben az egyszerű szintagma és a (költői) kép között van egy harmadik, átmeneti kategória is. A szótári rendszerezéssel egymás mellé állított példasorok részletes kommentár nélkül is feltárják a költő képalkotó eszközeit, s az írói szótárnak aligha lehet nemesebb feladata, mint az, hogy minél hívebben és minél teljesebben bemutassa a kiválasztott költő nyelv-művészetét, mégpedig lexikográfiai eszközökkel, vagyis a lehető legegyszerűbb és legrövidebb jelzésekkel s természetesen kísérő magyarázat nélkül:

1. Szemükben még az isteni egeknek visszfénye csillog.
2. Szememben isten visszfénye ragyog.
3. Szemében tiszta fény ragyog.
4. (Szemében fény ragyog).

Első két példamondatunk vitán felül költői (képi) szintagmákat tartalmaz. A sorozat teljessége kedvéért beiktatott negyedik példamondat jelzi a két elsővel szembeállított egyszerű szintagmát. De hogyan minősítjük a harmadik előfordulást? Azzal hogy az előző predikatív szerkezet alanya (fény) egy jelzõt, mégpedig egyszerű, nem átvitt (vagy nem csak átvitt) értelemben használt jelzõt kapott, az egyszerű szintagmából még nem lett költői kép. De jelzi a képpé alakulás útját, illetõleg azt az eszközt, amellyel az egyszerű szintagma a megszokott mederbõl kilépett. Ha a költõ ezt a kiemelését tovább fokozza, vagy úgy, hogy az egyszerű jelzõ helyébe egy olyan elemet iktat, amellyel a szintagmaalkotás csak képzeletmozgatással lehetséges (pl. Szemében *bús* fény ragyog), vagy úgy, hogy a szerkezeti alaptagot egy másik, képzeletmozgató elemmel bővíti ki (pl. Szemében tiszta fény ragyog *magányosan*), akkor az egyszerű szintagmát átvitte, átkapcsolta a költői (képi) szintagmák csoportjába. Ilyen átkapcsolási móddal a költői nyelvben minduntalan találkozunk. Végeredményében így vagy így is jönnek létre a klasszikus stilisztikai alakzatok.

19. 3. Szótárilag meg kell állapítanunk és minősítenünk a közbülsõ fokozatot is, vagyis azt, amelyikben a költõ egy vonással eltér az egyszerű (köznyelvi) szintagmaalkotástól anélkül, hogy átlépne a költői (képi) szintagmák kategóriájába. Ez éppen olyan gyakori sajátja a költői (szépirodalmi) nyelvnek, mint a képalkotás. [24] Végsõ soron idetartozik minden expresszivitást fokozó kifejező forma: az ún. költői kérdés, hasonlítás, meg- vagy felszólítás, felkiáltás, szembeállítás, párhuzamosítás, ismétlés, halmozás stb. stb., sőt ugyanilyen kiemelő eszközök az alliteráció, a ritmusnak valamilyen erőteljesebb érvényesítése, a rímnek speciális fajtái stb. stb.

Maradjunk azonban most a szintagma, illetõleg a szintagmaalkotás keretei között. Az eddigieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a nyelvben általában és a költői (szépirodalmi) nyelvben különösképpen előfordulnak *a*) egyszerű (köznyelvi, *b*) költői (képi, képzeletmozgató) szintagmák, illetõleg szintagma alkotási módok. *c*) Van azonban olyan átmeneti kategória is, amely a köznyelvi, megszokott szintagmaformákba nem illeszthetõ be pontosan, mert valamilyen eszközzel kiemelte a költõ ezek sorából, anélkül azonban, hogy átlendítette volna a költői (képi) szintagmák közé. E három kategória lexikográfiai minősítése valamilyen jól és könnyen alkalmazható jelrendszert követel meg. Az általános szótári gyakorlatot figyelembe véve legcélszerűbbnek látszik, ha az *a*) kategóriába tartozó szintagmát nem látjuk el

külön minősítéssel mint legegyszerűbbet, legáltalánosabbat. A *b)* csoport röviden és könnyen felismerhető módon ellátható *kép* jelzéssel. A *c)* kategóriába sorolom tehát azokat a szintagmákat, amelyek nem költői képek ugyan, de valamilyen módon kiléptek a köznyelvi szintagmák sorából, valamilyen módon kiemelte őket a költő. [25] Ez a kiemelés legtöbbszor megállapítható a mondattani analízissal: bármely szintagmát ki lehet emelni egy szintaktikailag vele összefüggő, közvetlenül hozzá kapcsolható determinánssal akkor, ha ez a szókapcsolási forma eltér a köznyelvi használatától. Eltér azzal, hogy

aa) a köznyelvben szokásos szót egy ritka szinonimával helyettesítjük: „Néha *szűk* még a csillagos ég is” (ehelyett: kicsi, alacsony, kevés, nem elég stb.). „*Megverték* születést és temetést” (=szemmel megverték, megbabonáztak, megrontottak).

bb) a köznyelvitől eltérő, szokatlan nyelvtani formát (toldalékolást, vonzatot) alkalmazunk: „Szívemet a bú megeste”. (Mellékes, hogy ez a változtatás milyen szándékkal, illetőleg nyelvtani helyzettel jár.)

cc) szórendi változást iktatunk be. Pl. úgy, hogy hátulálló, értelmező jelzős szerkezeteket alakítunk, vagy egy határozói bővítményt a mondat végére illesztünk (rendszerint távol az alaptagjától (vö. alább a „told” jelzésű stilisztikai minősítő jegyet).

dd) végső soron ide tartoznak mindazok a stilisztikai értéket képviselő sajátosságok, amelyeket a következő fejezetekben mint stilisztikai minősítő jegyeket tárgyalok.

Az ilyen átmeneti kategória jelzésére a *kiemelve* minősítő jegy látszott legalkalmasabbnak, hozzáátéve mindjárt a kiemelés eszközt is: pl. tárggyal, jelzővel stb. *kiemelve*. (A *kiemelve* jelzés elmarad, ha a kiemelésül felhasznált eszköz megnevezése amúgy is magában foglalja a kiemelés tényét (vö. az alább ism, halm, fig etim, szór, told, párh, szemb, szimmetr, style, felk, felsz, megsz, kérd, párbeszéd, rím, ritm, képzet címszók alatt tárgyalt stíluselemeket). (Stilisztikai értéket fokozó hatásukat tekintve idetartoznak természetesen a már előbb tárgyalt akusztikai jellegű, fonematikus vagy morfofonematikus természetű stíluselemek is: hangismérlés, hanghalmaz, alliteráció stb.)

19. 4. A képek minősített szintagma összefoglaló, általános megjelölés. Sokszor — a klasszikus stilisztikai osztályozásból ismert — speciális formái is megjelennek. Ezek a metafora, megszemélyesítés, metonímia, szinekdoché, hasonlat, szinesztézia, szimbólum.

Minden stíluskutatónak gondot okoz azonban ezeknek a közkeletű alakzatoknak a megkülönböztetése, mert igen nagy átfedési sávok köztük. Pl. a „Rohan az idő” szintagma lehet igei metafora, de lehet megszemélyesítés is. „Az én szívem már emlékezni áttal” mondat lehet metonímia vagy szinekdoché stb. Kérdés mármost, hogyan és mikor alkalmazzuk az általános kép, illetőleg a speciális metafora, megszemélyesítés, metonímia stb. minősítő jegyét. A JuSz-ban mindegyiket alkalmazom az alábbi megkülönböztetés szerint:

19. 4. 1. Metafora: tiszta metafora a rendszerint névszói állítmányú predikatív szerkezetben alkalmazott azonosítás: „reménytelenség lett a végtelenség”, „Nagyapám Dózsa György volt”.

Igés szerkezetet csak akkor tekintek metaforának, ha nem lehet megszemélyesítés, vagyis az ige jelentése nem vonatkoztatható élőlényre, hanem azt fejezi ki, hogy egy tárggyal, dologgal valami történik, valamilyen állapotban van. A kép ilyenkor valamely elvont jelenséget konkretizál: „Szemük parázslott”.

Helyzeti (szituációs) metafora keletkezik akkor, ha a felhasznált szó (szószereket) a szövegkörnyezetből adódóan nem valóságos, csak hasonlatként érvényes képletes értelmű lehet: „Búbánattal szívem tele”, „A színház táján háború dúl”.

19. 4. 2. Megszemélyesítésnek minősítem azokat a képeket, amelyekben a szerkezet igei alaptagja élőlényekre jellemző cselekvést, állapotot, tulajdonságot fejez ki, s ezt élettelen tárgyakra, dolgokra, jelenségekre vonatkoztatja: „A felhő szól”, „Dalol a szél”.

Ritkán ugyan, de létrejöhet megszemélyesítés élőlényre vonatkozó jelző alkalmazásával is: „Csüggedt szívárvány”.

Továbbá, élettelen tárgynak, dolognak, jelenségnek megszólítása által: „Őszi rózsá.. virulj örökkön”.

19. 4. 3. Metonímia osztályozást kap az olyan szintagma, amelyben a kép azáltal jön létre, hogy a szintagmatagok egymásra vonatkoztatása nem híven, nem pontosan tükrözi a valóságot. Ez a tévedés vagy szándékos tévesztés — mint jól ismert — úgy keletkezik, hogy az egyik szintagmatagot valamilyen térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezésen vagy ok-okozati kapcsolat alapján egy másik, hozzá közelálló, illetőleg hasonló fogalom nyelvi jelével helyettesítjük: „Szüretre érnek a szőlőhegyek” (szőlőfürtök helyett).

19. 4. 4. Szinekdoché az olyan metonímia, amelyekben a csere a nem- és fajfogalom nevének felcserélése vagy pars pro toto alkalmazása révén jön létre: „Érezni, most is rám gondol szíve” (szíve = az egész ember).

19. 4. 5. A szinesztéziát mint stilisztikai értéket fokozó elemet a klasszikus stilisztikai felfogásnál tágabb értelemben használom: szinesztéziának tekintem az olyan halmozott mondatrészeket, amelyekben az egyik tag konkrét, a másik elvont jelentésű: „Rohanni szélmalomra és halálba”, „Az utcán és a szívben Parádé nélkül temetnek.”

19. 4. 6. A hagyományos stilisztikai osztályozás a szóképekhez kapcsolja a hasonlatot is. Megjelölése kétségkívül feladata az írói szótárnak. De már a hasonlat analízis értékelésére, a hasonlított és hasonló viszonyának vizsgálatára a szótár — felfogásom szerint — nem térhet ki. [26] Meg kell elégednie a hasonlatnak mint stíluselemnek feltüntetésével (ugyanúgy, ahogy a többi stíluselemek megjelölésében is csak a megállapítás tényére szorítkozik.) Akár összetett mondatban, akár más formában van kifejezve a hasonlat, a szótár mindenkor csak a szókép megállapítására és jelölésére szorítkozik. Éppen ezért nem tesz különbséget a hasonlatnak hasonlított és hasonló elemei között. A minősítő jegy mindkettőre nézve azonos (*hasonl*), és kiterjed a hasonlított vagy hasonló részeket alkotó alapszerkezetek szavaira. Általában a hasonlított igei alaptagjára és legközvetlenebb bővítményére, valamint a hasonló megnevezésére és közölt legfontosabb tulajdonságára.

19. 4. 7. A képek mint összefoglaló megjelölésnek körébe vont, speciális stilisztikai alakzatok között talán legingoványosabb alapon áll a szimbólum. Figyelmem kívül hagyni persze éppen úgy nem lehet, mint ahogyan jelölni kell a többi képszerű megnyilvánulási formákat is. Ezért szimbólumnak minősítem és így jelzem (*szimb*) azokat a szerkezeteket (mondatokat), amelyekben az informatív tartalom kettős, és ez a kettősség az olvasók túlnyomó többsége számára nyilvánvaló. (Tehát a szimbólum azok közé a stíluselemek közé tartozik, amelyeknek megállapítása és minősítése objektíve nem, csak mérlegelés, értékelés alapján lehetséges.) [27]

Ha a költő azt mondja: „Vár Párizs és Abádszalók”, akkor nyilván nem a Szolnok megyei kisközségre gondol, hanem egy, a nagy világvárosnak minden vonatkozásban ellentétét kifejező kicsiség, elmaradottság, parlagiasság stb. tulaj-

donságait sűrítő és érzékeltető fogalomra. Ha azt kérdezi: „Mi lesz, ha egyszer szikrát vet a szalma...”, kétségkívül nem egy nyári tűznek, szalmakazal égésnek a kérdése izgatja, hanem a már nagyon is nyilvánvaló, küszöbön álló forradalmi megmozdulások lehetősége, illetőleg várható következményei.

A szimbólum felismerése, megjelölése — szükségszerűen értékelő kollektíva bevonásával — megnyugtató módon történhet. Ezzel szemben teljesen bizonytalan és szubjektív volna a szimbólum kifejtő magyarázata vagy akár csak szűkszavú értelmezése is. Ez teljesen az olvasótól, illetőleg az olvasó beleélő, beleérző képességétől függne, amint ezt KIBÉDI VARGA ÁRON igen helyesen megállapította. [28] A JuSz tehát jelöli a szimbólumot (szimb), de nem magyarázza.

19. 5. A stilisztikai minősítés rendjében különleges helyzet foglalnak el a mondatkörnyezet nélküli szók, főleg az egyszavas verscímek. Ezek bizonyos szempontból közel állnak a képhez, mert céljuk legtöbbször nem tartalmi informálás, hanem expresszív figyelemkeltés, felhívás, hangulati, érzelmi hatások keltése. [29] Tehát — akárcsak a kép — képzeletmozgató erővel rendelkeznek. A képtől azonban több vonatkozásban is eltérnek. Eltérnek elsősorban nyelvi formájukban, nem tartalmazzák a képet alkotó szintagma mindkét elemét, hanem csak az egyiket, mintegy az olvasóra bízják a kiegészítést. (Ezért képzeletmozgatók.) Ennek alapján a nem mondat, nem szerkezet formájú és értékű verscímek (ritkán a versben ehhez hasonlóan elkülönített szók) a képhez hasonló, de egyúttal az eltérést is kifejező minősítő jegyet kapnak: *képzet*. Ez tehát a képzetársítási tevékenységre készített, képzelet felidéző címszók és hasonló jellegű szók minősítő jegye.

Mindaz, ami a felsorolt speciális alakzatokba nem sorolható be, de nem is egyszerű (köznyelvi) szintagma, *kép* jelzést kap.

19. 6. A képek rendkívüli gazdagsága, sokrétűsége, az egyes alfajok speciális sajátosságainak megjelenése, illetőleg megállapítása így is nehézségekbe ütközik, s csak erőszakoltan volna alkalmazható. Ezért célszerűnek látszott egy — a szófajoknál már alkalmazott — áthidaló megjelölés bevezetése: a *-szerű* utótag hozzáadásával. (Pl. kép-szerű, metaf-szerű stb.)

Ilyen átmenetiség áll fenn akkor, ha a kép megszokottá kezd válni, illetőleg a szintagma valamelyik tagja — nyilván a köznyelvben gyakori használat következtében — felveszi az eredetileg csak képben érvényes jelentést: „Ez a föld még *szomjúhozik* nagyon”. Az ilyen szókapcsolat még nem köznyelvi szintagma (nem exmetafora), stilisztikai értékfokozó szerepe van, tehát erre a stíluszótárnak rá kell mutatnia. Ilyenkor alkalmazza a JuSz a *-szerű* utótaggal ellátott minősítő jegyet. (Tehát példamondatunkban a *szomjúhozik* címszó cikkében a minősítő jegy: megszem-szerű. Ugyanígy: „Örvend néha egész szíve” — szinekd-szerű.

19. 7. Klisé.

A szóképek — akár az általános, akár a specifikus szóképek — jellemzője, hogy nemcsak tartalmában, hanem kifejező eszközeiben, pontosabban a kifejező eszközök összekapcsolásában is eltér a megszokott köznyelvi használatától. Tehát nemcsak tartalmi, hanem a felhasznált nyelvi jelekkel is fokozott stilisztikai értéket képvisel (persze a szintagmát alkotó nyelvi jelek önmagukban lehetnek köznyelvi, legtöbbször azok is: *halkan ballag, meghalt a nap* stb.).

Mínt hogy a szavaknak ez a köznyelvben nem használatos összekapcsolása a szóképeknek állandó és természetes velejárója, erre a szókapcsolásra külön jelzést nem alkalmaz a JuSz. De a képek, illetőleg valamely képfajtának jelzése egyúttal a szókapcsolás szokatlanságára is figyelmeztet.

Van azonban a képet alkotó szókapcsolásnak egy ellenkező előjelű — bár nem feltétlenül és mindig negatív értékű — párja. A szokatlansággal szemben a nagyon is

gyakran használt, megmerevedett kifejezésekre gondolok. Azokra a szó szerkezetekre vagy nagyobb nyelvi egységekre, amelyek nem tekinthetők a főtebb (az értelmezéssel kapcsolatban) tárgyalt lexikai egységeknek. Nem pedig azért, mert összetevőik jelentése a szókapcsolat keretében is megmarad. Ezeknek a képző szerkezetekkel szemben az a legfőbb jellemvonásuk, hogy alkotó elemeik túlságosan is gyakran kerülnek egymás mellé, s éppen a gyakori használat következtében a köznyelvi értelemben vett frázissá kopnak. Csökkentik a beszéd frissességét, spontaneitását. Ezek az olyan nyelvi klisék, amelyek főleg a zsargonok jellemzői, egyesek beszédében minduntalan vissza-visszatérő fordulatok, divatos kifejezések (*Nem az én asztalom, Hogy oda ne rohanjak* stb.).

19. 7. 1. Juhász Gyula költői nyelvének semmi köze sincs az ilyen tiszavirág életű zsargonklisékhez. De vannak a köznyelvnek olyan fordulatai, amelyek bizonyos helyzetekben újra meg újra ajkunkra tolnak: *Szépen süt a nap, Itt a tavasz, Csak azt szeretném tudni* stb. Ilyenek Juhász Gyula költői nyelvében is jócskán találhatók. Ezeket a köznyelvben gyakran használt kifejezéseket, szó szerkezeteket (ritkábban egész mondatokat) tekintem a költői nyelvben (legalábbis Juhász Gyula költői nyelvében) felbukkanó klisék első, köznyelvi csoportjának (*nyelvi klisé*).

19. 7. 2. Lényegében és tartalmában teljesen megegyezik ezzel a típussal a költői klisének nevezett kifejezésforma is. Csak abban tér el az előbbitől, hogy ismerjük keletkezését vagy legalábbis azt a szerzőt, aki a szóban forgó nyelvi kliséét népszerűsítette. (Tehát az általam költői klisének nevezett szókapcsolat úgy is tekinthető, mint a szállóige egy részlete. De míg ez mindig teljes mondat, amaz csupán egy, a mondatból kiemelt szerkezet, illetőleg bizonyos szerkezeti elemeknek más mondatkörnyezetben történő felhasználása.) Ha tehát Juhász Gyula a Martinovitsék c. versében ezt írja: „a szorgaföldben nem nyughatnak ők”, lehetetlen, hogy eszünkbe ne jussanak Petőfi Nemzeti dalának közismert, azonos szavai. Éppen ezért azokat a kifejezéseket, amelyek egy közismert (tehát az iskolai irodalmi olvasmányokban, gyűjteményes kiadványokban szereplő) jelentős író, költő nyelvi fordulatai, *költői klisé*knek tekintem. Ide sorolva egyes népdal sorokat is, pl. „Kis kacsá fűrdik fekete tóban”.

19. 7. 3. A klisé harmadik változata úgy jön létre, hogy egy-egy, a köznyelvben általában nem használatos (olykor talán még soha nem alkalmazott) szókapcsolatot (akár képet, akár egyszerű szintagmát) a költő mintegy megkedvel, ismételtén többször felhasznál. Így saját alkotású vagy saját használatú klisé (jelezve: *saját klisé*) hoz létre. Pl. „Oly szűk ma a világ”, „Mennyit ér a szűk világ”, „A világról, mely ily szűk neki” stb.

Természetes, hogy a szavak felhasználásának szótári egymásutánjában a klisé mindhárom típusa világosan megmutatkozik. A típusok közt keveredés is történhet úgy, hogy egy köznyelvi vagy költői klisé egyúttal saját klisévé is válhat.

A saját klisévé minősítés alapja a szótárban legalább háromszori előfordulás.

Annak eldöntése, hogy e klisék — különösen a költői klisék — alkalmazása véletlen-e vagy tudatos, a felhasználás stilisztikai értéke pozitív-e vagy negatív, esetenkénti analízisen alapuló, külön tanulmányt igénylő feladat. Erre a szótári minősítés nem terjedhet ki. A stíluszótárnak (és így az írói szótárnak is) — felfogásom szerint — itt arra kell szorítkoznia, hogy megállapítsa és megjelölje a klisé valamely válfajának előfordulását. Ezért alkalmazom a JuSz-ban a klisé jelzést. Megkülönböztetve ezen belül a köznyelvi, költői, illetőleg saját alkotású alcsoportokat.

19. 8. Stilisztikai minősítést kap minden tartalmas szó minden előfordulása. Nem minősítem a formaszókat, kivéve, ha nyilvánvaló stilisztikai szerepet kapnak

(pl. ismétlés, halmozás), továbbá a jelzőket (akár minőség-, mennyiség-, birtokos- vagy értelmező jelző legyen is), minthogy a jelző túlnyomólag a jelzettel együtt alkot stíluselemet. Itt is előfordulhat azonban a jelző „önállósodása” a stilisztikai érték szempontjából. Ilyenek az ismétlés, halmozás, a jelző külön bővítménye stb.

20. A nyelvtani (szintaktikai) szerkezeten alapuló stíluselemek minősítése.

Nyelvtani szerkezeten alapuló stíluselemeknek tekintem az alábbi, a mondat szerkesztésével összefüggő sajátságokat: szóismétlés (ritkábban szó szerkezet ismétlése), figura etimologica, szóhalmozás (halmozott mondatrészek, ritkábban halmozott szerkezetek), közöls, hozzátoldás, egyéb szórendi, illetőleg szintaktikai formák. Továbbá párhuzam (formai vagy tartalmi jellegű), szembeállítás, -szimmetrikus szerkezetek, style coupé. Itt tárgyalom a mondat tartalmi jellegéből fakadó sajátságokat is, vagyis a felkiáltást, óhajtást, felszólítást, kérdést, megszólítást, párbeszédet.

Végül itt kapnak helyet a verstani vonatkozású rím, ritmus, refrén, enjambement sajátságok. Ezeknek a szerkezeti (mondattartalmi vagy verstani) jegyeknek a megállapítása — egy-két szélsőséges esettől eltekintve — objektíve lehetséges. [30]

Ezért ezeknek a sajátságoknak a körvonalazása, illetőleg minősítése viszonylag egyszerű:

20. 1. Szóismétlés: azonos hangsorú (legfőljebb toldalékolásában eltérő) szóalaknak egy mondaton belül kétszer vagy többször történő előfordulása: „Álom, álom, rossz álom az élet”.

Az ilyen egyszerű szóismétlés mellett idetartozik az alaki szóismétlésnek nevezhető szerkezet is, amelynek jellemzője, hogy az ismétlődő szó nem pontosan azonos jelentésben fordul elő: „S álmában megcsókolni a szívét, S érezni, most is rám gondol szíve”. Az ilyen eltérés szójátékos ismétléssé is fokozódhat: „ebben Aranytól Tovább megyek, bár ő arany marad”.

(Szórványosan előfordul, hogy nem egy mondatban, hanem mondatvégző és mondatkezdő helyzetben van az ismétlődő szó.)

Az ismétlést tartalmazó idézeteket egy szócikken belül csak egyszer, mégpedig az első előfordulás szerinti besorolásban közli a JuSz. (Tehát az iménti idézet a *szív* címszó alatt a 'testnek szívtáji része' jelentés keretében kap helyet.)

20. 1. 1. A szóismétlésnek sajátos, külön minősítő jeggyel ellátott formája a figura etimologica — a hagyományos stilisztikai felfogásnál tágabban értelmezve, vagyis a JuSz-ban figetim-nek minősítem az ilyen szóismétléseket is: *borul: domborul*

20. 2. Halmozás: az azonos mondatrészek (szerkezetek) többszöri alkalmazása. Bármely mondatrész lehet halmozott, de nem tekintem halmozásnak a határozók, jelzők különböző fajtáinak egymás melletti előfordulását.

A jelzők közt ez a különbség — mellé- v. alárendelő viszony — nem mindig állapítható meg pontosan. A központozás Juhász Gyula költői szövegében sokszor következtelen. Ha a több, egymás utáni jelző halmozásnak is tekinthető, ilyennek minősítem: „Szent szomorú szíve”, „egy szomorú magányos Galileai férfi”.

Az ismétlés és halmozás fokozással is párosulhat (*fokozó halm*): „Be szomorú lehet Hallgatni, hallgatni, De még szomorúbb tán Hangtalanul állva..”

20. 3. A halmozott mondatrészeknek a magyar nyelvben nem kell szükségszerűen közvetlenül egymás mellett állniuk. Sajátos esete a halmozott mondatrészek szórendjének a közöls [31], vagyis a halmozott mondatrészek olyan elhelyezése, hogy közéjük iktatódik egy másik mondatrész, rendszerint az állítmány: „Tavaszy nyög benne s zokogó avar”.

20. 4. A szórendi elhelyezésből adódó stíluselem a hátul álló ún. értelmező jelző alkalmazása is. Itt az általános nyelvtani megjelöléssel ellentétben megszűkítést alkalmaznak, vagyis értelmező jelzőnek csak azt a szerkezeti determinánst minősítem, amelyek egyszerű, elől álló jelzőként is alkalmazható, tehát a jelzett szó elé is illeszthető (vö. a szintaktikai minősítéseket).

20. 5. Juhász Gyula nyelvhasználatának sajátos, jellemző formája a hozzátoldásos szórend, vagyis a határozói (ritkán másfajta) bővítménynek alaptagjától elkülönített elhelyezése a mondatban, rendszerint a mondat végén: „Piros, kék gömbök módján fönn lebegni Az élet színén, büszkén, ámulón.”

Az ilyen szerkezetű mondatrész kapja a hozzátoldás minősítő jegyét (*told*), ti. a mondathoz mintegy utólag toldott szó hatását kelti, a mondat nélküle is értelmes, kerek, egész. De éppen ezért van az ilyen hozzátoldásos mondatrészeknek stilisztikai értéke.

20. 6. A nyelvtani szerkezettel kapcsolatos stilisztikai sajátosságnak tekintem az olyan szintagmákat is, amelyek a viszonyítás formájában térnek el a szokásos, köznyelvi használattól. Ilyenek lehetnek: tárgyatlan igének tárgyasként való használata (*Szívemet a bú megeste*), a határozói determináns (vonzat) szokatlan toldalékolása (*besüppedt... szőnyegén — szőnyegébe helyett*); *egen* (égen helyett) stb.; ilyen az azonos szerepű mondatrészek közül a toldalék elhagyása valamelyik szón stb.

21. Tartalmi összefüggésből fakadó, de a nyelvtani (szerkezeti) forma alapján megállapítható stíluslemek:

21. 1. Párhuzam: azonos vagy rokon tartalmú szerkezetek (mondatok) egymás utáni alkalmazása (vö. **14. 2/b**).

A tartalmi összefüggés olykor háttérbe szorul, vagy teljesen eltűnik, a formai azonosság viszont összeköti a tartalmilag egymástól független szerkezeteket (mondatokat) is.

A párhuzam — ugyanúgy, mint a halmozás — fokozással is kombinálódhat (fokozó párh).

21. 2. Az olyan párhuzamos szerkezetek, amelyek közt tartalmi ellentét van, a szembeállítás (*szemb*) minősítő jegyét kapják: „A Kőröst néztük és láttuk Velen-cét”.

21. 3. Vannak olyan, lényegében párhuzamos szó szerkezetek, amelyek azzal emelkednek ki, hogy felépítésük szimmetrikus, vagyis a szerkezeti tagok úgy helyezkednek el, hogy ha összehajtvá egymásra illesztenénk a két szintagmát (mondatot), az azonos szerepű mondatrészek pontosan fednék egymást: „Az ajka bíbor, bársony a szeme.”

21. 4. Style coupének a minősítő jegyét viselik azok a mondatsorozatok, amelyekben legalább két, (de rendszerint több) egy vagy két szóból álló mondat következik egymás után. (A mondatok persze lehetnek hiányosak is): „Autó. Berreg a gép.. Filmstar jó. Figyel a nép”.

21. 5. A mondattartalom szokásos (a beszélő szándéka szerinti) megkülönböztetése alapján külön minősítő jegyet kapnak a felkiáltás, óhajtás, felszólítás, kérdés; továbbá a megszólítás, illetőleg párbeszéd. Minthogy ezek a sajátságok mondatkörnyezetben érvényesülnek, tehát az egész mondatra érvényesen állapíthatók, illetőleg állapítandók meg, feltüntettem őket olyankor is, amikor a mondatnál kisebb, nem az egész mondatot tartalmazó idézetet közlök. Ezzel utalok a mondatnak felkiáltó, felszólító, kérdő stb. jellegére. (Ha minden alkalommal, vagyis

az ilyen mondat minden szavának szócikkében közölném a teljes mondatot, rengeteg fölösleges ismétlés történe. Ha viszont a mondatnál szűkebb szöveggörnyezetet tartalmazó idézetekben nem jelölném meg a mondat tartalmi jellegét, elsikkadna a stilisztikai érték jelentős része. Próbálkoztam olyan közbülső megoldással is, hogy a mondat tartalmi jellegét kifejező minősítő jegyet csak bizonyos mondatrészeket kifejező szónál vagy szóknál alkalmazok, [pl. az állítmány vagy a mondat utolsó szava mellett.] De az ilyen mesterséges korlátozás torzabb képet mutatna, mint a minden szónál egész mondatra utaló jelölés.)

21. 5. 1. A felkiáltás (óhajtás) a csodálkozás, félelem, fájdalom, öröm stb. érzelmek megnyilvánulási formája. Az ilyen mondatokban rendszerint felkiáltó, nyomósító indulatszó van.

21. 5. 2. Juhász Gyulánál gyakori a kijelentő mondat végén használt felkiáltójel. Ezzel nyilván a mondanivaló erőteljes kiemelését, nyomósítását célozza a költő. Az ilyen mondatokat nem lehet az egyszerű kijelentésekkel azonosítani, de persze nem sorolhatók a felkiáltások közé sem. Ezért az áthidalásokra alkalmazott jelöléssel felkiáltásszerűnek (*felk-szerű*) minősülnek.

A felszólítást mindenkor jelzi (néha csak implicite) az igei állítmány felszólító módja. Tehát ez a sajátosság objektíve megállapítható.

21. 5. 3. A kérdés meghatározása már nem ilyen egyszerű. A hagyományos stilisztikai megkülönböztetést (valóságos kérdés, stilisztikai célú kérdés) nem alkalmazom. Az ilyen megkülönböztetés alapja túlságosan bizonytalan. Ezért minden kérdőmondatot kérdésnek nyilvánítok. Sőt tovább menve — stilisztikailag — a kérdés jellegét az összetett mondaton belül mindig az egyes tagmondatokra korlátozottan vizsgálom. (Tehát pl. az ilyen, nyelvtanilag kijelentő mondaton belül is kérdésnek minősítem a mellékmondatot: „Azt kérdeztem, elhozod-e a kabátomat”.) Vagyis minden olyan tagmondatot kérdésnek tekintek, amely önálló mondattá alakítva kérdőmondat volna. (Erre az eljárásra készítek, hogy a mondat tartalmi súlypontja a kérdést tartalmazó mellékmondatban van, a főmondat ilyenkor csak mintegy tájékoztató kiegészítő körülményt fejez ki) [32].

21. 5. 4. A megszólítás a magyar nyelvben pontosan megállapítható a második személyű személyranggal ellátott igealakból. Költői nyelvben — mint ismeretes — gyakori a megszemélyesítésnek ilyen megszólítással létrehozott formája.

2. 5. 6. Ha két különböző személy (képzeltbeli lény) szájába adott, mintegy dramatizált formában kifejezett szöveg fordul elő, az *párbeszéd* minősítő jelzést kap. (Az előzőknél ez lényegesen ritkább előfordulású.)

22. Verstani jellegű stiluselemek minősítése.

Tágabb értelemben a szerkesztésen alapuló stilisztikai sajátosságok közé sorolhatók a verstani vonatkozású stiluselemek, jelesen a ritmus, rím, refrén, enjambement. (Az alliterációt azért soroltam a hangtani, nem pedig a verstani sajátosságok közé, mert az kevésbé van kötve a versformához.)

22. 1. A ritmus és — Juhász Gyula költészetében — a rím is állandó elemei a költői szövegnek. Tehát mint ilyenek a stilisztikai érték szempontjából egyszintűeknek volnának tekinthetők, akárcsak a semleges értékű szók. Ámde éppen úgy, ahogyan a stílus szempontjából a semleges szó is, bizonyos felhasználásban fokozott stilisztikai értékűvé válhat (pontosabban részese, összetevője a stilisztikai érték felfokozásának), ugyanúgy a ritmus vagy a rím is kiléphet az egységűságből, és sajátos stilisztikai értéket hordozó elemmé alakulhat. Ezeket a sajátos ritmus megnyilvánulásokat veszi figyelembe és minősíti a JuSz:

a) Hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok (geometrikusan) szabályos változása vagy azonos szótagszámú szavak halmozása révén emelkedhet ki a ritmus: „dús anya oly búsan mért fogan”; „szép városok és szép színésznők”.

b) Hangsúlyos ütemezésű versben az időmérték erőteljes kicsengése: „fák fölött a béke kékje leng” (— ◡ | — ◡ | — ◡ | — ◡ | — |).

c) Azonos grammatikai felépítésű sorok, illetőleg mondatok rendszerint gondolatpárhuzam esetén: „Rút lett az arcom, nyúlt a koponyám”.

22. 2. A rímnek stíluselemmé nyilvánítása ugyanolyan elvek alapján történik, mint a ritmusé. Vagyis minősítő jegyet kapnak az alábbi rímfajták:

a) Több szótagra kiterjedő teljes vagy majdnem teljes rím (kínrím): *takaróban—akaróban; öreg szemek—öregszemek*.

b) A szókezdő rím (egy mondaton belül vagy két egymás után következő mondatban, két egymás közvetlen közelében levő szóban): „De a *szívem* magyar, *szilaj* az és méla”.

c) Belső, azaz nem a sorvégeken, hanem egyazon sorban vagy két sorban, de egy mondaton belül előforduló szók, szóvégek egybecsengése: De a *szemében*, Ó de a *szívében*; *apja lángra*.

22. 3. A refrén egy vagy több szónak, szószervezetnek, mondatnak a versben szabályosan visszatérő ismétlése. Rendszerint a versszakok végén fordul elő, de lehet más elhelyezése is. Lehet az első előfordulás pontos vagy variált ismétlése. A refrén minősítő jegyet az első előfordulás szavai kapják. Pontos imétlődés esetén az első idézet után következik az előfordulási hely (helyek) további megjelölése idézet nélkül: „S te meg akarnád ölni az öcsémet” 607/12 607/24 607/36. Ha az ismétlődő sorok nem pontosan egyeznek az elsővel, az eltérésekre a leőhely törtszáma elé illesztett *ua*: jelzés figyelmeztet (vö. 15. is). De van olyan változat is, amelyet meg kell ismételni: „És lassan minden elhagy engemet.” „És lassan minden minden e magány lesz”.

22. 4. Az enjambement (*enjamb*) egy mondaton belüli mondattani egységeknek (szavaknak) átlépése egyik sorból a másikba. Verstani határai bizonytalanok. (Egyesek csak az egy tagmondaton belüli átlépést tekintik enjambementnek, mások így minősítik az összetett mondat tagmondatainak határait is. [33].) Stilisztikai értékűnek akkor tekintem, tehát a szótárban akkor látom el minősítő jeggyel, ha az áthajlás egy szószervezeten belül előforduló szavak közt történik. A stilisztikai érték szempontjából közömbös, hogy a szó a sor végén, illetőleg a következő sor elején van-e, helyesebben nem az egyes szavak, hanem a vesszor szerinti elhelyezés okozza a stílus-hatást. Ezért *enjamb* minősítő jeggyel látom el mindkét helyzetben levő szót.

23. Hapax jellegű minősítő jegyek.

Főleg a stilisztikai értékkel kapcsolatban (olykor a nyelvtani minősítésben vagy az értelmezésben is) adódnak egyedi, alkalmoszerű jelölések, amelyekre mint valamilyen oknál fogva figyelemre méltó körülményre utalnia kell a szótárnak legalábbis a szerkesztő (kollektíva) megítélése szerint. Ezeket a lexikográfiai minősítő rendszeren kívül eső jelzéseket, rövid utaló megjegyzéseket nevezem hapax jellegű minősítő jegyeknek: „Ha dübörögve, hirtelen bezárul Mögöttem rozsdás aranykapud, élet”. E mondat egyes szavai az eddig tárgyalt jelölési rendszer sok különböző minősítő jegyét vonják maguk után, de egyikkel sem fejeződnek ki az a nyilván nem közömbös tény, hogy a mondat tartalma a halálra, meghalásra vonatkozik. Ezért — legalábbis a teljes mondatot tartalmazó *bezárul* címszó cikkében —

szükségesnek tartok egy ilyen megjelölést: „meghalok” szépítő körüírás. „A tenger gyönyörű, Bár a szemünk vak itt lenn.” A szokásos *szemb* jelzés mellé, illetőleg elé kell illeszteni a *megengedő* jelzőt is. Ilyen minősítő jegy a szórványos *szóátvetés* (metatézis): „színes szegénység köntösében” stb.

24. Íráskép, írásjel.

A stilisztikai érték komponense lehet — írott szöveg vizsgálatáról lévén szó — az íráskép, valamint az írásjelek bizonyos alkalmazása is.

24. 1. Az írásképpel kapcsolatos ilyen jellegű sajátság a nagy kezdőbetűs írás. Ezt mint alakváltozatot a címsor is feltünteti a rendes írású — és a költőnél is gyakrabban használt — szóalak mellett: *szűz ~ Szűz*.

Egy-két alkalommal kurzív szedés is kiemelheti a címszót. Az ilyen írásmódot tartalmazó idézetek után (rövidítés nélkül) *íráskép* minősítő jegy áll.

A kritikai kiadás a verscímekeket csupa nagybetűs szedéssel közli. Ezt az írásmódot — technikai, tipográfiai okokból — a szótárban nem vettem figyelembe, ez az elkülönülő írásmód esztétikailag, esetleg értelmileg (stilisztikailag) is zavaró volna. A verscímekeket tehát úgy kezelem, mintha a versszövegben előforduló írásmód szerint volnának írva.

24. 2. Kiemelő hatású írásjel a mondat (gondolat) lezáratlanságát jelző három pont: ...; a már említett felkiáltójel egyes kijelentő mondatok végén (vö. 21. 5. 2.).

24. 3. Szórványosan más szokatlan írásjeleket is használ a költő, pl. a szóvégi hang (betű) elmaradását jelző hiányjelet: *dalokba'*

Ezek az általában ritka előfordulású sajátságok ugyancsak rövidítés nélküli *írásjel* minősítést vonnak maguk után.

25. A stilisztikai minősítő jegyek kombinációja, helye:

A stilisztikai minősítésnek eddig tárgyalt sokrétűségéből következik, hogy az idevágó minősítő jegyek halmozódva is előfordulhatnak, sőt legtöbbször nem egy, hanem több stilisztikai minősítő jegyet kell egy-egy idézet után alkalmazni. Éppen ezért e minősítő jegyek egymáshoz való viszonyát — mondhatnám — hierarchiáját is tisztáznunk kell.

Az idézet, illetőleg értelmezés előtt álló, tehát az egy-egy jelentésre (jelentésárnyalatra) vonatkozó minősítő jegyek minőségileg is, mennyiségileg is egyszerűbbek, könnyebben osztályozhatók, mint az egyes idézetekre vonatkozó jelölések. Az itt előforduló minősítő jegyek sorrendjét a tartalmi, illetőleg egyéb vonatkozás szabályozza:

a) Első helyre kerülnek a szó értelmezéséhez tartozó, ezt mintegy kiegészítő jelölések: átvitt értelmű (*átv*), konkrétizáló (*konkr*), továbbá *gúnyos*, *kedveskedő*, *rosszalló*, *szépítő*, *tréfás*, *újló*.

b) Ezután következnek a szó, illetőleg jelentés rétegződés szerinti besorolására vonatkozó jelölések:

Történeti szempont szerint: *rég*, *elav*, *szoc e*, *új*.

Használati kör, elterjedtség szerint: *vál*, *irod*, *költ*, *biz*, *nép*, *táj*, *argo*, *ritk*.

Esetleg a használati kör további, pontosabb (szakmai stb.) megjelölése: *hiv*, *földrajzi*, *katonai*, *orvosi*, *vall* stb.

(Az itt nem rövidítve jelzett, ritkább előfordulású minősítő jegyeket a szótári felhasználásban is kiírom.)

A most egy csoportba sorolt minősítő jegyek többnyire egymást kizárók, tehát nem fordulnak elő egyszerre. Ha egy jelentésre (jelentésárnyalatra) egyazon csoportba tartozó két minősítő jegy érvényes, ezek ábécérendben követik egymást (*költ vall.*)

25.1. Az idézetek, illetőleg a lelőhely után álló, egyes szóelőfordulásokra vonatkozó minősítő jegyek sorrendi elhelyezésében az az irányító szempont, hogy a konkrétból haladjunk az elvont felé, vagyis előre kerüljenek az objektíve, egzakt módon megállapítható minősítő jegyek, s ezeket kövessék a mérlegelés, értékelés alapján történő jelölések.

Eszerint a lelőhely feltüntetése után a hangtani vonatkozású minősítő jegyek állnak: *ism, halm*, (esetleges egyéb) *hangh, allit*.

b) A hangtani tulajdonságokat követik a szerkezeti sajátságokon alapuló minősítő jegyek: *ism, halm, közölés, fig etim, told*, (egyéb) *szór*; illetőleg: *párh, szemb, szimmetr, style*.

c) Csak ezek után sorolom be a tartalmi vonatkozású (értékelő) minősítő jegyeket: *kép*, illetőleg: *metaf, megszem, meton, szineká, szineszt, hasonl, szimb, képzet, kiemelve (kiemelő)*.

d) Még hátrább kerülnek az egész mondat, tehát tágabb szövegekörnyezet jellegéből fakadó minősítések: *felk, felsz, óhajtás, kérd, megsz, párbeszéd*.

Végül a verstani vonatkozású jelölések zárják a sort: *rím, ritm, refrén, enjamb*.

A hapax jellegű minősítés, illetőleg megjegyzés helye aszerint alakul, hogy melyik csoportba tartozó minősítéssel van összefüggésben. A *-szerű* utótagú minősítő jegy sem változtatja meg a most feltüntetett sorrendet.

25.2. Az egyes csoportokon belül előforduló minősítő jegyek rendszerint kizáró jellegűek vagy egymással hierarchikusan szembenállók: Pl. a *megszem*-nek minősülő alakzat nem kaphat sem *metaf*, sem *kép* minősítést. A „szeme színére visszarévedek” szerkezetben az alliteráció intenzívebb hatású és magasabb rendű, mint az egyszerű hangismétlés, tehát ez utóbbit az *allit* mellett nem tüntetem fel.

Hasonlóképpen a *felsz* mellett elmarad az esetleges *megsz*-ra utaló jelzés. *Közölés* esetén nincs szükség a *halm* feltüntetésére. A szóképek, illetőleg kiemelések pedig magukban hordozzák a szókapcsolatok (nyelvi) szokatlanságát is.

Ez a sorrendi szabály azonban nem merev, hanem bizonyos rugalmassággal alkalmazott. A verstani vonatkozású *ritm* jelzés pl. igen gyakran az egyébként is feltüntetett — mondjuk — szerkezeti jellegű sajátáshoz van kötve, ezért sokkal plasztikusabb, természetesebb a ritmikus párhuzam (*ritm párh*) megjelölése, mint a *párhuzam ritmus*, esetleg egymástól elkülönítve: *párh felk ritm*. (A jelzések elhelyezésére nézve vö: még a jelölési rendszer racionalizálása című fejezetet.)

26. Szintaktikai minősítés.

A szófaji megjelölés és a stilisztikai minősítés mellett a szó használati értékének teljes áttekintése megkívánja a mondattani szerep megjelölését is (nem is említve a pedagógiai, illetőleg nyelv művelő szempontokat).

A szintaktikai minősítés lényegében egyszerű. Annak megállapítására, illetőleg jelölésére szorítkozik, hogy a címszó milyen mondatrész szerepét tölti be az adott idézetben. Az alkalmazás során azonban kiderült, hogy e téren is vannak ingadozásra mutató jelenségek (s aki már foglalkozott valaha mondatelemzéssel, annak számára ez egyáltalán nem meglepő.)

26.1. Többé-kevésbé új és a szokásos rendszerezéstől eltérő minősítést alkalmaztam az ún. értelmezővel (*Ért*) kapcsolatban. Az általánosan használt értelmező

jelző mellett megkülönböztettem és feltüntettem a többi mondatrész szerepében, illetőleg értelmében előforduló értelmezőt is. Tehát nemcsak az értelmező jelzőt, hanem az értelmező alanyt, állítmányt, tárgyat, határozót is.

Értelmező jelzőnek tekintem az értelmezett (jelzett) alaptag után álló jelzőt, ha ez az értelmezett elé is beilleszthető (*csizmát, pirosat: piros csizmát*).

Értelmező alany, tárgy stb. a tulajdonképpeni mondatrészhez magyarázó utótagként csatlakozó, vele mellérendelő szószerkezetet alkotó, tehát egyenlő értékű és minőségű mondatrész: „A többi már meglesz: *csönd, béke, álom*”. [34] Az értelmező jelölési eszköze a mondatrész megnevezése után zárójelben feltüntetett (*Ért*).

26. 2. Ugyancsak új minősítést, illetőleg jelölést kapnak az olyan szók, amelyek nem szerves tartozékai a mondatnak, tehát nem sorolhatók be egyik mondatrész szerepébe sem. Ilyenek elsősorban a verscímek (főleg az egyszavasak), s szövegben, mondatkörnyezetben előforduló megszólítások, indulatszók, egyéb, bizonyos gondolatfoszlányokat kifejező mondatföredékek. Mindezek együttesen „Mondatyszerű elemeknek” minősülnek és *Msz* jelölést kapnak.

26. 3. A többi mondatrész megkülönböztetése a szokásos nyelvtani rendszerezés szerint történik. [35] A mondattani minősítő jegyeket — megkülönböztetésül — nagy kezdőbetűvel jelzem: *Al, Állítm, Tá, (Hat), Je*.

26. 4. A mondatrész megnevezése mellett további megkülönböztetést igényel az állítmány akkor, ha nem egy szóból áll, helyesebben ha nem igei, nem névszói, hanem névszói-igei a mondat állítmánya. Ilyenkor a névszói és az igei elem is külön-külön *Állítm* jelzést kap (hiszen külön-külön címszavuk van), de a névszói elem megkülönböztetésére az *Állítm* minősítőjegy után (*névszói*) figyelmeztetés is kerül. (Ez viszonylag ritkán fordul elő.)

26. 5. A határozó általános megjelölésének nem volna sok értelme, ha nem különböztetnénk meg az egyes határozófajtákat. (Sem a tudományos kutatás, sem a nyelvművelés számára nem közömbös, hogy milyen szók milyen határozói szerepben, illetőleg milyen arányban fordulnak elő.) Tehát mindenkor feltüntettem a megfelelő határozófajta megkülönböztető jegyét: *Helyh, Időh, Módh, Állapoth... Képes h*. Ez utóbbi az újabb nyelvtani rendszerezésünkben állandó határozónak nevezett határozói vonzat. (A *Képes h* megjelölés még a terminológiai kialakulatlanság idejéből való, azért tartottam meg, mert jól megkülönböztethető és rövidebb mint egy *Állandóh* (vagy *Állh*)-féle jelölő jegy. A határozók minősítő jegyei az illető határozó fajta (hely, idő stb) megjelöléséből és a hozzá írott *h* betűből állnak. Rövidítést csak az elég gyakori és két szótagosnál hosszabb határozó esetében alkalmazok: *Állaph, Eredmh*. Ahol többféle határozó csoportosítva fordul elő egymás után (tehát egy szócikkben egy jelentésen belül), ott a határozók sorrendje a MMNyR tárgyalási rendjéhez igazodik. [36]

26. 6. A jelzők kategorizálásában nem alkalmazok külön minősítő jegyet a minőség- és a mennyiségjelzők közti megkülönböztetésre, de a birtokos jelzőt külön jellel (*Birtj*) tüntetem fel.

26. 7. Azonosítást tartalmazó predikatív szerkezetekben, komplex határozók előfordulásakor stb. vaglyagos jelzést használok; (*Al* v. *Állítm*), *Időh* v. *Okh*, illetőleg *Időh* (*Okh*).

26. 8. A két (nagyon ritkán több) szóból álló személyneveket mondattani szempontból egy szónak (nem jelzős szerkezetnek) tekintem.

A szintaktikai minősítő jegy zárja a idézettel kapcsolatos jelöléseket, tehát mindig a stilisztikai minősítő jegy(ek) után következik. Ez a helyhez kötöttség azonban csak a kis szócikkben (öt vagy ötnél kevesebb előfordulás egy jelentésen,

jelentésárnyalaton belül) érvényesül következetesen. Közép- és nagy szócikkekben (5—20, illetőleg 20-nál több előfordulás esetén) összevont jelölést alkalmazok (l. a jelölési rendszer racionalizálása című pontban).

27. Kiegészítő és egyéb jelzések.

Minthogy az írói szótári minősítés nem mindenáron való kategorizálásra, hanem a finom árnyalások, halvány eltérések, hajszálkülönbségek felismerésére és megmutatására törekszik, mindig maradnak olyan „szabályt erősítő kivételek”, amelyek nem sorolhatók be — legalább is erőszakolás nélkül, simán nem — az előzőkben vázolt minősítő rendszerbe. Az ilyen kimaradó esetek kívánják meg azt, hogy a szótár nagy egészéhez megalkotott jelölési rendszert a szükség szerint megfelelő kiegészítésekkel lássuk el. Ezek a kiegészítések vonatkozhatnak a jelentésstruktúra kialakítására éppen úgy, mint az egyedi előfordulásokat minősítő jelzésekre. Tehát kerülhetnek az értelmezés elé vagy mögé egyaránt.

Ezek a minősítő jegyek hasonlóak a hapax jellegűnek nevezett, már előbb (23.) tárgyalt jelzésekhez, de különböznek tőlük abban, hogy nem önálló minősítő jegyként fordulnak elő, hanem mindig egy, a minősítő rendszerben meglevő jelzés kiegészítése, módosítása, árnyalása céljából.

27. 1. A szójelentéssel kapcsolatos (tehát az értelmezést megelőző) kiegészítő jelölések: valószínűleg (*vleg*), *kissé*, ... *is*. Pl. *vleg gúnyos, kissé vál, átv is* stb.

Az értelmezés utáni stilisztikai, illetőleg szintaktikai minősítéshez csatlakozó kiegészítések: *is, lehet ... is, helyett*. Pl. *szimb is; lehet 2. is* (= a 2. jelentés szerinti felhasználás is); *lehet Állítm is*; (szőnyegen) *szőnyegbe helyett* stb.

27. 2. Ha egy címszó több előfordulás esetén majdnem mindig hasonlóan vagy metaforában szerepel, illetőleg egy-két esettől eltekintve jelzői vagy állítmányi szerepet tölt be, az „rendszerint” (*rends*) kiegészítő jelzést kap. Gyakori (*gyak*) a minősítés akkor, ha több előfordulás ellenére sem haladja meg a példák felét (vö. a jelölések racionalizálását: 28.).

27. 3. További jelzések még nagy szócikkekben az ábécérendet jelző *abc*, illetőleg az ötvennél nagyobb előfordulási számú formaszók címsorába iktatott *VÁL* és a mellette feltüntetett indexszám. Ilyenkor a címsorban az összes előfordulást jelző szám szerepel, az egyes jelentéseken belül a jelentéseket megkülönböztető (félkövér) szám, illetőleg betű után az odatartozó példák számát jelző számjegy van zárójelben feltüntetve. Pl. *is ksz és hsz (VÁL: 574); ... 1. (43)*.

28. A jelölési rendszer racionalizálása.

A szócikkeknek az eddigiekben tárgyalt beosztása, a minősítő jegyek elhelyezése nagyobb számú előfordulás esetén rengeteg ismétlődést von maga után. Ezt nem engedik meg a terjedelmi korlátok (egyébként sem volna értelme). De bizonyos racionalizálást kíván a könnyebb áttekinthetőség is. Ezért a szócikkeket terjedelmük szerint három csoportba osztottam: kis, közép és nagy szócikkek csoportjába.

28. 1. Kis szócikke van az olyan címszónak, amelynek egy jelentésen vagy jelentésárnyalaton belül nincs ötnél több előfordulása. Tehát a szócikkek felépítésében a gyakoriság nem az egész szócikkre, hanem az egy jelentésen (jelentésárnyalaton) belül mutatkozó előfordulásokra vonatkozik. (Ez természetes, hiszen a szócikken belül egy-egy jelentés vagy jelentésárnyalat külön-külön egésznek számít, szerkezete ugyanolyan törvényszerűségek szerint tevődik össze, mint a csupán egy jelentésben előforduló címszók szócikke.)

Az ilyen szócikkekben a minősítő jegyek alkalmazása, elhelyezése a megfelelő fejezetekben tárgyalt rend szerint történik.

28. 2. Közép szócikkú az olyan címszó, amelynek egy jelentésen (jelentésárnyalaton) belül 5—20 közötti előfordulási száma van. Az ilyen szócikk felépítési rendje többé-kevésbé eltér a kis szócikktől. Az eltérést, illetőleg a szócikk szerkezeti rendjét a címszó szófaji hovatarozandósága, mondattani szerepe, kisebb részben stilisztikai vagy egyéb sajátosságai határozzák meg.

28. 2. 1. A szófaj azért befolyásolja a szócikk szerkezetét, mert az ige rendszerint állítmányként, a melléknév rendszerint jelzőként fordul elő stb. Ez a körülmény lehetővé teszi az áttekinthetőbb elrendezést és a racionálisabb jelölést. Tehát ha a közép szócikkkel bíró ige egy jelentésen belül csak állítmányként fordul elő, közvetlenül az értelmezés után *Állítm* jelzést kap, ezután következnek az idézetek időrendi sorrendben. Ha a példák közt van néhány más mondattani szerepű előfordulás is (mondjuk, határozói igenévképzős állapothatározó), akkor az értelmezés utáni összefoglaló jelzés (*rendszer Állítm*). Az állapothatározói minőségben előforduló példák ilyenkor kilépnek az időrendi sorból, s az állítmányok után következnek kettős elválasztó-jellel: // (*Állaph.*) jelzéssel.

Ha többféle szintaktikai szerepű előfordulás is van, pl. az állapothatározók mellett vannak alanyi szerepű főnévi igenevek, ezek ugyanígy külön csoportosításban kerülnek egymás mellé. A köztük levő sorrend a nyelvtani rendszerezés szokásos hierarchiája szerint alakul. Igéknél: *Állítm, Al, Tá, Hat* stb.; főneveknél: *Al, Állítm, Tá... Msz, Je-vel*; melléktneveknél a gyakoriság szerint: *Je, Állítm* stb.

Ha az állítmányi szerepű példák száma — igék esetében — nem haladja meg az összes előfordulások felét, a sorrend és felépítés ugyanez marad, csupán a *rendszer* kiegészítő jelzést váltja fel a *gyak* minősítő jegyre.

Ha a közép szócikkkel bíró címszó több jelentésű és valamelyik vagy mindegyik jelentésen belül 5—20 előfordulású, a szerkezeti felépítés mindegyik jelentésen belül azonos, de — ismét igei címszót állítva példának — az *Állítm* (esetleg *rendszer Állítm* v. *gyak Állítm*) jelzés még egy fokkal előrébb kerül: a címsorba. Ezzel mutatva azt, hogy a minősítés az egész szócikkre, tehát valamennyi jelentés valamennyi példájára érvényes.

Az eredetileg egyetlen előfordulásra vonatkozó és az idézet után álló minősítő jegyek tehát két fokozattal is előre léphetnek, s ennek megfelelően növekszik érvényességi körük: ha az idézet utáni helyről a példák elé (de az értelmezés mögé) kerülnek, ez (mint az imént láttuk) azt jelenti, hogy érvényességük azon a jelentésen (jelentésárnyalaton) belül valamennyi idézetre kiterjed. Ha még előbb, a címsorban kap helyet az eredetileg egy idézetre vonatkozó minősítő jegy, akkor az egész szócikkre, valamennyi jelentésen belül felsorolt valamennyi példára vonatkozik.

Ez a mozgás lehetséges mind a szintaktikai, mind — de gyakorlatilag ritkábban — a stilisztikai minősítő jegyekre nézve.

28. 2. 2. A melléknévi szófajú címszók szócikke ugyanilyen elv szerint rendeződik, de itt a természetes, leggyakoribb szintaktikai szerep a jelzői. Ennek jelölése ugyanúgy kerülhet az idézet után (ha csupán egy esetre vonatkozik), vagy az idézetek elé, közvetlenül az értelmezés után (ha egy jelentésen belül több idézetre is érvényes), vagy a címszó mellé (ha érvényessége valamennyi jelentés példájára kiterjed), mint az állítmány minősítő jegye. Természetesen ugyanúgy kaphat *rendszer*, *gyak* kiegészítő jegyeket is. A jelzői szerepű példákat követi a többi, egyéb mondattani szerepű előfordulás. Pl. (*Állítm.*).

28. 2. 3. Ha a címszó nem egy szófajú, pl. a melléknév mellett főnévként vagy határozószóként is előfordul, az összefoglaló, valamennyi jelentésre vonatkozó szintak-

tikai (esetleg stilisztikai) minősítő jegy nem a címsorba, hanem az első jelentés előtt a szófajt jelző minősítő jegy után következik az első jelentés kezdő sorában: *mn* (*rendszer Je*) 1. ...

28. 2. 4. A főnevek szócikke a legváltozatosabb felépítésű, mert a főnév a legváltozatosabb szintaktikai szerepeket töltheti be. Az általános és leggyakoribb az alanyi szerep, tehát ezé az első hely, ha több ilyen előfordulás van egy jelentésen belül. Ennek összefoglaló jelzése kerül tehát közvetlenül az értelmezés utáni előkelő helyre ugyanúgy, mint az igénél az *Állím*, a melléknévnél a *Je* jelzés. Ezt követik sorrendben az állítmány, tárgy, a különböző határozók stb. példái. A sort a *Msz* illetőleg a *Je*-vel ellátott címszó-előfordulások zárják be.

A határozók egymásutáni rendje a kialakult nyelvtani rendszerezéshez igazodik az alábbi jelölések szerint: *Helyh*, *Időh*, *Számh*, *Módh*, *Eszközh*, *Fokh*, *Okh*, *Célh*, *Állaph*, *Körülményh*, *Tekinteth*, *Eredeth*, *Eredmh*, *Részesh*, *Képes*, *Hasonlítóh*.

A minősítő jegyek helyváltoztatása mindig racionalizálási okokból történik, tehát csakis akkor indokolt, ha vele valóban megtakarítás érhető el. Más szóval a minősítő jegy előbbre hozatalára csak akkor kerül sor, amikor egy minősítő jegy több idézetre érvényes. Ha tehát pl. egy jelentésen belül 17 előfordulás közül 8 alanyi, akkor a (*gyak Al*) jelzés az idézetek elé, az értelmezés mögé kerül. Ha három példában a címszó állítmányi szerepű, akkor az // (*Állím:*) jelzés megelőzi ezt a három idézetet. De ha — mondjuk — tárgyként csak egy alkalommal fordul elő a címszó, ez a jelzés az idézet után marad, hiszen így egyszerűbb, illetőleg rövidebb a jelölés.

Főnévi szócikkekben (s természetesen máskor is) a címszó jelzős előfordulásai időrendben következnek egymás után (akárcsak a többi csoportosítás szerint együvé kerülő példák). A stilisztikai és szintaktikai minősítő jegyek az idekerülő példákban az idézetek után állnak ugyanúgy, mint a kis szócikkekben. Kivétel itt is van, mert előfordul, hogy a jelzős példák csak hasonlatban vagy csak alanyi szerepű főnevekkel fordulnak elő. Ilyenkor a minősítő jegy előre kerül így: (*Je-vel hasonl Al:*).

28. 2. 5. A számnevek, illetőleg formaszók szócikkjei túlnyomólag kis cikkek vagy válogatással összeállítottak. Ez utóbbiak rendje ugyanolyan, mint a kis cikkeké.

28. 3. A nagy szócikk abban tér el a közép szócikk felépítési rendjétől, hogy a húsznál több előfordulású példák — a könnyebb áttekinthetőség céljából — rendszerint ábécérendben követik egymást. (Ennek jelzése: *abc*). Az ábécérend lép életbe elsősorban a főnevek nagyszámú jelzős előfordulása, illetőleg mellékneveknek jelzői használata esetén. (Az előző esetben természetesen a jelzők, az utóbbiban a jelzettek ábécérendje irányadó.) Más, ritkább esetekben az *abc* jelölés mellett azt is feltünteti a szótár, hogy minek az ábécérendjéről van szó. Pl. határozói vonzat, birtokszó stb.

Különlegesen nagy gyakoriságú címszók cikkében a minősítés szerinti további szétbontásra is sor kerül (pl. a *Helyh* megjelölésen belül a *-ban*, *-ba*, *-ból* stb. toldalékok szerinti felosztásra). Ez azonban nagyon ritka.

Az egyes szócikkeken, illetőleg jelentéseken (jelentésárnyalatokon) belül alkalmazott, az előbbieken ismertetett csoportosítási rend egyes részeit // választójel különbözteti meg egymástól, illetőleg segíti az áttekintést.

28. 4. Szócsalád (a címszó képzett alakjai, összetételei): Több szempontból fontos annak áttekintése, hogy a címszót milyen képzőkkel látja el, illetőleg milyen összetett szó tagjaként használja a költő. (Ezekből a képzett, illetőleg összetett szóból kerül ki a költői neologizmusok túlnyomó része.)

A címszó képzett alakjai, valamint az olyan összetételek, amelyekben a címszó az előtag, az ábécérend alapján mindenkor a címszó környezetében található a szó-

tárban (itt-ott esetleg kisebb megszakítással. Tehát pl. az *át-* előtagú összetételek egymás után áttekinthetők annak ellenére, hogy *Atalanta, Athéne* stb. közébeékelődnek). Éppen ezért nincs szükség a szócsalád e tagjainak külön felsorakoztatására. Ezzel szemben azok az összetett (ritkán összetett és képzővel ellátott,) szók, amelyekben a címszó utótag vagy szóbeljei morféma, szétszóródnak a szótár ábécérendjében: Ezeket tehát külön is feltüntetni a JuSz a szócikk utolsó bekezdéseként **Ö**: sorkezdő jel után. Pl. **ad**; el- meg- oda- vissza, hála—ás stb.

29. Helyesírás, nyelvhelyesség.

A JuSz természetesen Juhász Gyula nyelvhasználatát, illetőleg írásmódját tükrözi, tehát hozzáigazodik ilyen tekintetben is. Ez azt jelenti, hogy a címszót éppen úgy, mint az idézett szövegrészeket (a kritikai kiadás szerint) pontos hűséggel közli — tekintet nélkül az esetleges helyesírási eltérésekre. Ez a szolgai hűség azonban csak az idézett anyagra vonatkozik ilyen egyértelműen.

Minthogy a JuSz-nak pedagógiai, illetőleg nyelv művelő célja is van, a helyesírási hibákat vagy nyelvhelyességi vétségeket nem hagyhatja figyelmen kívül. A helyesbítés a címszó kiírásában, illetőleg a címszó után, a címsorban történik.

29. 1. A címszó (vastagbetűs) fő alakja mindig a Juhász Gyula-i írásmódot követi, akár helyes ez, akár nem. De — mint már a címsorral kapcsolatban is utaltam rá (**4.**) —, mindenkor jelzi a mai helyesírási szabályoktól eltérő írásmódot is. A helyesbítés kétféle, illetőleg a helyesen írt szóalak jelzése kétféleképpen történik:

a) Ha a címszó következetesen hibás írásmóddal fordul elő, az így kiírt (vastag betűs) címszót követi zárójelben = jellel a helyesen írt szóalak: **szomjuság** (= szomjúság), **szűz dohány** (= szűzdohány), **aszondják** (= azt mondják).

b) De gyakori eset az is, hogy a helytelen kiírású alak mellett előfordul a helyesen írott forma is, vagyis a címszónak két (pontosabban kétféleképpen írt) alakváltozata van. Ilyenkor a helyesírás szerint kifogástalan szóalak kerül első helyre, vagyis ez a fő címszó. Mellette zárójelben áll a helytelen írású változat: **szundít** ~ (szundít).

Minthogy a címsorban minden egyes szó helyesírási korrigálásra kerül, fölösleges volna ugyanilyen javító átírást végezni az idézetként felhasznált szövegekben is. Ott tehát változatlanul a költői (pontosabban a kritikai kiadás szerinti) írásmód szerepel.

29. 2. Az esetleg grammatikailag helytelenül használt szóalak (az ilyen nagyon ritka) viszont éppen megfordítva, nem a címszóban, hanem az idézett szövegben mutatkozik meg (többnyire a toldalékolásban), ezért az ilyet a stilisztikai minősítés után követi a *gramm* figyelmeztető jelzés, majd zárójelben a helyesbített alak vagy egyéb, nyelvhelyességre vonatkozó jelzés.

30. Központozás.

A terjedelemmel folytatott állandó harcban jelentős siker könyvelhető el a központozásban megtakarított s a szótár egészében jó néhány oldalnyit kitevő betűhelyekkel. Alapelv, hogy írásjeleket, ún. központozást csak ott alkalmazok, ahol ezt a megértés, az értelmi zavar kiküszöbölése feltétlenül megkívánja. Ennek megfelelően az értelmezésben vesszőt használok a helyesírási szabályzat szerint, pontosvesszőt a kettősen vagy többszörösen értelmező szövegben (főleg akkor, ha a körülírási értelmezés után még egy-két szinonimával is értelmezek). Ebben követem az ÉrtSz-t.

30. 1. Nem választom el vesszővel az egymás mellé kerülő minősítő jegyeket sem a címsorban, sem az értelmezést megelőző, sem az idézetet követő helyzetben. Pl. címsorban: *fn mn és hsz*. Az egyes jelentések bekezdésében (értelmezés előtt: *vál rosszalló*, az idézet után: *allit metaf belső rim Helyh*).

Minthogy a szövegkörnyezet legtöbbször nem teljes mondat, nem közlöm az eredeti szövegben az idézett szövegrész végén álló írásjelet (vessző, pont stb.) sem.

Az idézeteket kiemeli a kurzív szedés, ezért az egyes példák közt sincs írásjel.

Vessző nélkül következnek egymás után a címsorban (vagy ennek folytatásában) a toldalékos alakot feltüntető rövidített vagy teljes szóalakok összetartozó csoportjai, de az egyes csoportokat vessző választja el egymástól. Pl. ablak: *-ot -ba, -om -omat, -ába -ának, -ai*.

Ugyanígy vessző nélküliség jelzi a szorosabb összetartozást, illetőleg a vessző a más csoportba sorolást a szócikk végén álló összetételek, továbbképzések felsorolásában is: meg- oda-vissza-, hála—ás

A megértés és megkülönböztetés viszont nélkülözhetetlenné vagy legalábbis ajánlatossá teszi néhány írásjel következetes használatát:

30. 2. Kettőspont választja el az értelmezést (a hozzá tartozó esetleges minősítő jegyekkel) az idézetek megkezdésétől.

Ugyancsak kettőspont van a válogatással közölt cikkek címsorában a válogatást jelző *VÁL* rövidítés és az indexszám között: *VÁL: 574*.

Kettőspont van a részben eltérő ismétlésre utaló jelzés után a lelőhely története előtt: *ua: 905/4*.

A több idézetre vonatkozó, tehát előre hozott stilisztikai vagy szintaktikai minősítő jegyek után — annak jelzésére, hogy ezek a jelölések a következő idézetekre vonatkoznak — a zárójelen belül szintén kettőspont áll: (*Je-vel:*); ugyanúgy a hapax jellegű kiegészítő, figyelmeztető jelek esetén, pl. (*ma: elav*).

30. 3. Jelentős szerepe van a zárójelnek mint elkülönítő, megkülönböztető eszköznek.

A címsorban zárójelbe kerül a szófaji megjelölés után álló esetleges kiegészítés: *tul (földrajzi)* vagy az egész szócikkre vonatkozó stilisztikai, grammatikai minősítő jegy: (*kép*), (*Allítm*), illetőleg (*kép Allítm*).

A szócikkben zárójel között áll az egy jelentésben belül előforduló példákra érvényes, tehát az értelmezéshez tartozó stilisztikai minősítés jelzése: (*vál*), (*átv vál*) stb.; ugyanígy a válogatással közölt szócikkben az egy jelentésben előforduló példák indexszáma: **1.** (46). (Ez utóbbi mindig közvetlen a jelentéseket sorszámozó számjegy mellett van.)

Az értelmezést kiegészítő, nem közvetlenül beletartozó szók is zárójelben vannak (mint az ÉrtSz-ban). Pl. mellékneveknél a jelzett nemfogalomra történő utalás: Olyan (*személy*)..., Ilyen személyre valló (*tulajdonság, magatartás*). Egyes jelzések megkülönböztető, elkülönítő kiemelésére a zárójel ismétlen is előfordulhat. Pl. nagy szócikkben az ábécérend jelzése: (*abc*).

30. 4. Egyéb írásjelek, jelölések: A címszó toldalékos alakjainak jelzésére használt kötőjelről, illetőleg a szó ismétlődő szövelemét jelző két pontról már előbb (a címsorral kapcsolatban: **8.**) volt szó. Két pont jelzi az esetleges szövegkihagyást az idézeteken belül is.

Több jelentésű szóban az egyes jelentéseket (új bekezdésben) félkövér számjegyek, a jelentésárnyalatokat (bekezdés nélkül) félkövér kisbetűk jelzik. (A számok után pont, a betűk után választó vonal van.)

Közép és nagy szócikkben az egyes csoportok határát kettős választó vonal jelzi: //

A homályos, bizonytalan értelmezések után zárójelbe tett kérdőjel következik: (?).

A lexikai egységek értelmezésének helyét (szócikkét) a megfelelő címszóra mutató vízszintes nyíl → v. ← jelzi.

Az idézeteket kurzív szedés emeli ki (éppen ezért ilyen kiemelés a minősítő jegyekkel kapcsolatban nem alkalmazok, kivéve a teljesen különálló *abc* jelet).

Ugyancsak kurzív szedésűek a szócikken belül kiegészítő címszóként feltüntetett lexikai egységek kiírt szavai: *ágyanak* – (a *dől* címszó szócikkében).

31. Rövidítések: A JuSz-ban felhasznált jelzések természetesen csak megfelelő rövidítésekkel kaphatnak helyet.

A rövidítésnek azonban olyannak kell lennie, hogy lehetőleg mutató, magyarázó szöveg nélkül is könnyen felismerhető, megjegyezhető legyen. A szótári rendszerünkben — főleg az ÉrtSz-ban — szokásos rövidítéseket természetesen a JuSz-ban is felhasználok. De még egy sor rövidített jelzést kellett alkalmaznom. A rövidítések túlnyomólag egyöntetűen úgy jöttek létre, hogy a szóban forgó minősítő jegy (szó) első, ritkán első két szótagját írom ki. Összetett szókból, szerkezetekből álló minősítéseket a jellegzetes szók első tagjával, illetőleg a továbbiak első betűjével (betűivel) rövidíték: *stylc* = style coupé.

A rövidítések után nincs pont, kivéve azokat az általánosan használt rövidítési jeleket, amelyeket a Helyesírási szabályzat így ír elő. Pl. *v.*, *stb.*, *vö.*

A szótárban felhasznált rövidítések ábécérendben a következők:

abc	ábécérendbe sorolva
Al	alany
Állaph	állapothatározó
Állítm	állítmány
allit	alliteráció (szókezdő hangok azonossága)
ált	általában
átv	átvitt értelmű, átvitt értelemben
Birtj	birtokos jelző
biz	bizalmas nyelvhasználatban
c	cím, verscímekben szereplő szó
Célh	célhatározó
elav	elavult (elavulóban levő), már nem használatos
Eredeth	eredethatározó
Eredmh	eredményhatározó
ért	értelemben, értelmezésben
Ért	értelmező
Eszközh.	eszközhatározó
felk	felkiáltás,
felsz	felszólítás
fig etim	figura etimologica (szótó ismétlése)
fn	főnév
Fokh	fokhatározó
gramm	a köznyelvben nem vagy ritkán használt nyelvtani szerkezet, forma
gyak	gyakran, gyakori
halm	halmozás, -sal kiemelve
hangf	hangulatfestő, -festéssel kiemelve
hangh	hangsorról, hangok összetételével kapcsolatos akusztikai hatás
hangut	hangutánzó, hangutánzással kiemelve
hasonl	hasonlat(ban előforduló szó)
Hasonlítóh	hasonlítóhatározó
Hat (~—h)	határozó
Helyh	helyhatározó
hiv	hivatalos, hivatali nyelvhasználat

hsz	határozószó
Időh	időhatározó
ign	igenév
irod	(szép)irodalmi nyelvben
ism	ismétlődő, ismétlése, ismétléssel kiemelve
isz	indulatszó
Ju	Juhász Gyula
kép	költői képben előforduló
Képes	(képes helyhatározónak is nevezett) állandó határozó
képzet	képzettársító hatású, képzeletet felidéző
kérd	költői kérdés
konkr	konkrét (érzékkelhető) jelentésben, konkretizálva
költ	csak költői használatban
knyelvi	köznyelvi
Körülményh	körülményhatározó
Krit	Juhász Gyula műveinek kritikai kiadása (versek)
ksz	kötőszó
m	mondat
mm	mellékmondat
megsz	megszólítás
megszem	megszemélyesítés
metaf	metafora
meton	metonímia
mn	melléknév
Módh	módhatározó
Msz	mondatszerű, mondat értékű szó (mondatszó), ill. a mondatnak nem szerves része
mut névm	mutató névmás
ne	névelő
nép	népnyelvi, népies stílusban szokásos
népd	népdal
névm	névmás
nu	névutó
Okh.	okhatározó
Ö	szóösszetételek (igekötős igék), ill. szóképzések
párh	tartalmilag vagy formailag hasonló szerkezetek egymásutánja, párhuzam
rég	régi, régies
rends	rendszerint
Részesh	részeshatározó
rím	szokatlan, különleges rímfajttal kiemelve
ritk	ritkán előforduló, szokatlan
ritm	erőteljes ritmusával kiemelkedő
style	style coupé (rövid, széttört, rendsz hiányos mondatok egymásutánja)
Sz	szólás, -szerű
Számh	számhatározó
szemb	szembeállítás(sal kiemelve)
szerk	szerkezet
SzegSz	Bálint, Szegedi szótár
szimb	szimbólum
szimmetr	egymást pontosan fedő, azonos szerkezetek
szinek	szinekdoché típusú szókép
szineszt	szinesztézia (más érzékterületre tartozó vagy egymástól élesen elütő fogalmak egybekapcsolása)
szn	számnév
sznévm	személyes névmás
szoc e	szocializmus építése előtti nyelvhasználatban
szór	szokatlan szórend
szrag	személyrag
Tá	tárgy
táj	nyelvjárási, tájszó
tbsz	többesszám

Tekinteth	tekintethatározó
tényk	kiemelés nélküli tényközlés, megállapítás
tn	tárgyatlan
told	a mondathoz mintegy utólag hozzátoldott szó
ts	tárgyas
tul	tulajdonnév
ua:	a címszó közvetlen szó szerkezete azonos az előzővel, de más szövegkörnyezetben
új	újszerű (valószínűleg a költőtől származó)
vall	vallásügyi, vallásias jellegű
vál	választékos
VÁL	válogatással összeállított szócikk
vleg	valószínűleg
(?)	bizonytalan, nem pontosan vagy többféleképpen értelmezhető
(—)	negatív értékű
—	a címszó, (esetleg más szó) ismétlésének jele, tilde
	azonos jelentésű példák (nyelvtani vagy stilisztikai mínősítés szerinti) csoportjait elválasztó jel
..	a címszónak azonosan ismétlődő része, ill. egy idézetben belül kihagyott szó (szók) jelzése
→ ←	lásd az így jelzett címszó alatt

JEGYZETEK

- [1] Vö. Juhász Gyula költői nyelvének szótári feldolgozása. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957. 5—26
- [2] A Juhász-szótár próbafüzete. MTA I. OK. XVII, 307—20; Mutatvány a Juhász-szótárból. Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1963. 45-71; Mutatvány a Juhász-szótárból. MNy. LXII, 248—56.
- [3] Természetesen a lexikográfiának mint új vagy megújított tudományos diszciplínának más ágaiból is csíholódtak ki hasonló jellegű munkák. Elég itt az ÉrtSz szerkesztő gárdájának két jelentős kiadványára gondolnunk: A szótárirás elmélete és gyakorlata a magyar nyelv értelmező szótárában. (Szerk. ORSZÁGH LÁSZLÓ) 1962. Nytud. Ért. 36. (A továbbiakban: SzótIr), Szótártani tanulmányok (Szerk. ORSZÁGH LÁSZLÓ) 1966; továbbá az olyan lexikográfiai kérdésekkel foglalkozó periodikákra, mint a szovjet tudományos akadémia kiadásában megjelenő Lekszikograficeszkij Szbornyik; Cahiers de lexicologie (szerk. B. QUEMADA); Beiträge zur Linguistik (korábban: Sprachkunde) u. Informationsverabeitung (kiad. H. MARCHL) stb. Idetartoznak természetesen a különböző szótári előszók vagy külön tájékoztatók is.
- [4] Vö. A Juhász Gyula-szótár MTA I. OK. XXII, 377—81.
- [5] Vö. a 3. sz. jegyz.
- [6] Juhász Gyula összes művei. Versek. 1—3. (Sajtó alá rendezte ILIA M., PÉTER L.). Bp. 1963. (A továbbiakban: Krit).
- [7] Vö. ezzel kapcs. GÁLDI L. megjegyzéseit: I. OK. XXII, 370—1.
- [8] Ezért nem tarthatom szerencsésnek pl. a Mickiewicz vagy Goethe-szótár módszerét. Bennük elmosódik az adatnyújtó szóanyag határa.
- [9] Krit. 2:133, 482.
- [10] Pl. 1964-ben jelent meg C. V. BOCK Wort-Konkordanz zur Dichtung Stefan Georges. (ism. Helikon 1966/3:376—7).
- [11] Vö. I. OK. XXII, 337—81.
- [12] Vö. Juhász Gyula ő-zése. Nyr. LXXXIII, 405—18.
- [13] Vö. KÁROLY S: Ált. nyelv. tanulm. IV. 91 kk.
- [14] Vö. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957:15. Ugyanígy GÁLDI: Nyr LXXXIII, 205—6.
- [15] I. 512—4, 584—7.
- [16] L. SzótIr. 63—93.
- [17] Az ÉrtSz-éval azonos értelmezés előfordulása természetes következménye annak, hogy az ÉrtSz példaanyagában gyakran szerepel Juhász Gyula-i idézet.
- [18] FilKözl. XII, 198. A modern szemantikát általában erősen foglalkoztatja a jelentés különböző szempontú analízisének (vö. B. Malmberg, Les nouvelles tendances de la linguistique. Paris, 1966. 197-206)
- [19] Vö. 13. jegyz.; továbbá JUHÁSZ JÓZSEF: Nytud Ért. 40:150—3; H. MOLNÁR ILONA: Ált. ny. tanulm. IV, 157 kk.; A Phal: Cahiers de lex. 4.(1964.) 1:47

- [20] Vö. SzótIr. 53—7
 [21] Vö. SzótIr. 57
 [22] Vö. Nyr. XC, 275 kk.
 [23] Linguistics and Poetics. Style in Language (kiad. THOMAS A. SEBEOK). New York—London, 1960. kötetben (357—8).
 [24] Hasonló megállapítást tesz E. REICHTSIEGEL: Forschungen u. Fortschritte 40/11. 335—7.
 [25] Uo.
 [26] Nem így SZATHMÁRI: I. OK. XXII, 400.
 [27] Vö. a debreceni nyelvészkongresszuson (1966) elhangzott A stilisztikai minősítések realitása c. előadásomat.
 [28] Les constantes du poème. Haag 1963. E tételt elfogadja GÁLDI egyébként szigorú bírálata is. (Helikon 1965/4: 589).
 [29] Vö. JAKOBSON idézett tételét. (23. jegyz.)
 [30] Vö. A stilisztikai minősítés realitását (27. jegyz.).
 [31] Az eredetileg HORVÁTH JÁNOS által így nevezett alakzat (Rendsz. m. verst. 54—5). ma már általánosan használatos terminus.
 [32] Vö. MMNyR. II, 330 kk.
 [33] A kérdés legújabb magyar taglalását l. Gáldi László, Ismerjük meg a versformákat. Budapest 1961. 195—7.
 [34] Vö. MNy. LIV, 305—11.
 [35] MMNyR. II, 105 kk.
 [36] MMNyR. II. 173.

MUTATÓ

- ábécérend 17c, 27.3 28.3
 alakváltozatok a címszóban 3
 alany 26,3
 alliteráció 14.2c, 18.1.4, 25.1, 25.2
 állítmány 26.3, 26.4, 28.2.1
 argó (l. szókinccs használati kör is) 25b
 átvitt értelmű szó 11.3, 25a
 bizalmas szóhasználat 7.5, 25b
 cél 2.
 címsor 9
 címszó (képzett alakjai l. szócsalád) 3, 4.1—5, 5. 6, 7
 csoportnyelvi szók 7.3
 durva szók 7.5
 elavult szók 7.1, 7.6, 25b
 enjambement 20, 22.4, 25.1
 értelmezés 10, 11
 értelmező 26.1
 felkiáltás 20, 21.5,
 félkövér betű l. vastag b.
 felsőfokú melléknév 3.11
 felszólítás 20, 21.5.2, 25.1, 25.2
 figura etimologica 20, 25.1
 finomkodó szóhasználat 7,5
 formaszók 7.7, 14.1, 15.2
 földrajzi 6.5, 7.3, 25.b
 főnév 6.7
 gúnyos szóhasználat 7.5 25a
 gyakoriság (l. szó-)
 gyakran 27.2, 28.2
 halmozás (hang-, szó-) 20.2, 25.1, 25.2, 14 2c, 18.1.2—3
 hanghatás 7.6, 25.1
 hangismétlés 18.1
 hangtani sajátosságok 18.1
 hangulatfestő szók 7.6
 hangutánzó szók 7.6
 hapax jellegű minősítő jegyek 23
 hasonlat 14.2c, 19.4.6, 25.1
 -hat, -het képzős ige 3.6
 határozók 14b, 26.3, 26.4 26.8
 határozószó 6.7
 helyesírás 3.2, 29
 helyett 27.1, 29.2
 hivatali (hivatalos) szóhasználat (l. szókinccs is) 7 3, 25b
 hosszú szók 7.6, 18.1.5
 hozzátoldásos szerkezet 20.5 25.1
 idegen szók 3.12, 6.6, 7.3
 idézet 10, 14, 14.2, 15. 16, 17
 időrendiség 17
 igekötő 3.9
 igenév l. szófajok
 indulatszó 19.5 (vö. formaszók)
 írásjelek 14.3, 24, 30
 íráskép 24
 írásmód 3.3, 3.8.1
 irodalmi nyelvhasználat l. szókinccs rétegződése is 27.1
 ismétlődés jelzése 15.
 jelentés 12
 jelző 14c, 14.2, 15.1, 20.2, 26.3, 26.7
 kedveskedő szóhasználat 7.5, 25a
 -ként 6.1
 kép 14.2.c, 19, 25.1, 25.2
 képzet 19.5, 25.1
 képzett szók l. szóképzés
 kérdés 20, 21.5.3, 25.1
 kettőspont l. központosítás
 kiegészítő jelölések 7.7, 27
 kiemelő, kiemelve 19.3, 25.1
 kihagyás 14.3
 kikövetkeztetett szóalak 3.5
 kissé 27.1

- klisé 19.7.1—3
 konkrétizálás 25a
 költői szóhasználat 7.2, 13, 25b
 kötőjeles írású szó 3.3
 kötőszó l. formaszók
 középfokú melléknév 3.11
 köznyelvi szóhasználat 7.2
 közölés 20.3, 25.1, 25.2
 központozás 14, 30
 kurzív írás 14, 30
lehet 27.1
 lelőhely 10, 16
 lexikai egység 3.8 11.4.e, 13
 lön 3.6
 mai szóhasználat 7.6
 megszemélyesítés 19.4.2, 25.1, 25.2
 megszólítás 20, 21.5.4, 25.1, 25.2
 melléknév 6.7, 11.4.g
 metafora 19.4.1, 25.1, 25.2
 metonímia 19.4.3, 25.1
 minősítő jegyek 13
 mitológiai szók 6.5
 mondatszó 6.3, 26.2
 mondattani l. szintaktikai
 monoton hangzású szók 7.6
 nagybetűs írás 26.3
 népnyelvi szóhasználat 7.2, 25b
 névelő l. formaszók
 névmás 6.7
 névutó l. formaszók
 nyelvhelyesség 19.3.bb, 20.6 29
 nyelvjárási szóhasználat 7.2, 25b
 óhajtás 20, 25.1
 összetett szó 3.2, 10
 párbeszéd 20, 21.5.6, 25.1
 párhuzam 14.2.b, 20 21.1, 25.1
 publicisztikai szóhasználat 7.3
 racionalizálás (átfedés, ismétlődés kerülése stb.)
 28.1—3
 refrén 20, 22.3, 25.1
 régi 7.1, 25b
rendszerint 9.1 27.2, 28.2
 rím 14.2.c, 20, 22.2, 25.1
 ritka szók 7.4, 13, 15b
 ritmus 14.2.c, 20, 22.1, 25.1, 25.2
 rosszálló szóhasználat 7.5, 25a
 rövidítések 31
 rövid szók 18.1.5
 sorrend az idézetekben 17
 statisztikai minősítés 9.2, 18, 25
 style coupé 20, 21.4, 25.1
 szakszók 7.3
 számnév 6.7
 származék szók 3,4
 szembeállítás 14.2.c, 20, 21.2, 25.1
 szépítő szóhasználat 7.5, 25a
 -*szerű* 19.6, 21.5.2, 25.1
 szimbólum 19.4.7, 26.1
 szimmetrikus szerkezetek 14.2.c 20, 21.3, 25.1
 szinekdoché 19.4.4, 25.1
 szinesztézia 11.4, 19.4.5, 25.1
 szinonima 19.3.aa
 szintaktikai minősítés 9.2, 20, 26, 28
 szóátvetés 23
 szocializmus előtti szóhasználat 7.1, 25.b
 szócikk 10, 26.8, 28
 szócsalád 28.4
 szófaj 3.4, 6.1, 13
 szógyakoriság 7.4
 szóhosszúság l. hosszú szók
 szóismétlés l. ismétlés
 szókapcsolat l. szó szerkezet, lexikai egység
 szóképzés 10 (vö. szócsalád)
 szókincs: alap- 7.3
 elhatárolása 2.1
 használati kör 7.3
 perem- 7.3
 rétegződés 7.1 25b
 szóolás 12
 szóösszetétel 3.4 (vö. szócsalád)
 szórend 19.3.cc, 20.4, 25.1
 szó szerkezet a címszóban 3.2, 3.8
 szóveggörnyezet l. idézet
 tárgy 14b, 26.3
 tárgyas ige 6.4, 13
 tárgyatlan ige 6.4, 13
 teljesség 2.1
 toldalékolás 8
történelmi 6.5, 7.3
 tréfás szóhasználat 25a
 tulajdonnév 3.12, 6.5, 11.1
 túlzó szóhasználat 7.5, 25a
 -*ű*, -*ü* képzős melléknév 3.10
ua: 15
 új(szerű) szók 7.4, 25b
 utalás idézetre 15, 17
 válogatással összeállított szócikk 7.7, 9.1, 27.3
valószínűleg 27.1
 választékos szóhasználat 7.5 13, 25b
 vallási 7.3, 25b
 variánsok kérdése 2,1
 vastag betű 9, 12, 29.1
 verstani sajtóságok l. emjambement, refrén,
 rím, ritmus
 vessző l. központozás
 zárójel 13, 14.3, 26.1, 30

КОНСТРУКТИВНЫЙ СЦЕНАРИЙ СЛОВАРЯ ЯЗЫКА ДЮЛА ЮХАС

Л. Бенкё

Цель этой работы — по мере возможности — суммирование в точных экзактных правилах, всех тех задач, которые возникают в частности при составлении СЯДЮ, и, с соответствующими изменениями всякого писательского словаря. Часть поставленных здесь вопросов одинакова с задачами при составлении общего словаря, особенно при составлении словарей типа толковых. (Естественно, что в этой работе они не освещаются но составление словарных статей, лексикографические методические вопросы, системы квалификации и её употребления — особенно выяснение стилистической квалификации — образование системы отметок, всё это новые, решаемые задачи.

DAS REDAKTIONS-DREHBUCH DES JUHÁSZ GYULA-WÖRTERBUCHES

Von L. Benkő

Das Ziel dieser Arbeit ist, alle zu lösenden Aufgaben, die spezifisch bei der Redaktion des Juhász Gyula-Wörterbuches, mutatis mutandis aber bei allen Schriftsteller- (Dichter-) Wörterbüchern auftreten, in nach Möglichkeit genaue, präzise Regeln zu fassen. Ein Teil der hierbei vorkommenden Fragen ist mit denjenigen identisch, die bei der Redaktion allgemeiner Wörterbücher, insbesondere solcher erläuternden Typs zu lösen sind. (Auf diese wird in der Arbeit selbstverständlich nicht ausführlicher eingegangen.) Doch ergeben die Zusammenstellung der Wortartikel, lexikographisch-methodologische Fragen der Gesichtspunkte und Anwendung der Qualifikationskriterien, insbesondere die Klärung der stilistischen Qualifizierung, die Ausbildung des Bezeichnungssystems eine Reihe neuer, zu lösender Aufgaben.